

Premonstráti v Plzni

Smetanovy aktivity ve čtyřicátých letech

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. III. Josef František Smetana, vlastenec a rebel. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 905–948.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405439>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Smetanovy aktivity ve čtyřicátých letech

Na počátku čtyřicátých let 19. století nabídl Smetana nový pohled na výchovu mládeže, na národní uvědomění, na vlastenectví a národní dějiny. Stal se přirozeným a uznávaným mluvčím své generace. Zcela se distancoval od vysokého katolického kléru a jeho pohledu na roli a cíle vzdělávání a výchovy. Školu chtěl osvobodit od byrokracie a tmářství, a to nejen církevního. Kromě toho, že důsledně bojoval za výuku českého jazyka, prosazoval též myšlenku, že člověk se musí naučit samostatně přemýšlet, aby poznal, co k životu potřebuje, co je pro něho dobré a co není. Při výuce, výchově, vzdělávání i výkladu dějin ho posilovala jeho optimistická víra v pokrok a v pozitivní vývoj lidstva.

1. Vztah ke slovanským národům

Smetana podporoval ideje slovanské vzájemnosti. Požadoval, aby Slované v *Rakouské říši* měli větší podíl na správě svých zemí, aby mohli lépe a svobodněji rozvíjet svůj jazyk, kulturu a vzdělanost. Volal po právu každého člověka na bohoslužbu v mateřském jazyce a na jednání s úřady v mateřském jazyce.

Smetana byl v kontaktu nejen s českými vlastenci, ale i s jinými slovanskými učenci. Dne 11. června 1840 přijel z Prahy do Plzně Izmail Ivanovič Srezněvskij (1812–1880), slavný charkovský jazykovědec a folklorista, který se zabýval slovanskou filologií a národopisem. Na počátku čtyřicátých let 19. století podnikl rozsáhlou studijní cestu po slovanských zemích a zavítal také do Čech. Byl v úzkém kontaktu s Václavem Hankou, kterému posílal pro *Časopis Českého museum* zprávy z cest a dopisy o ruské a bulharské literatuře.¹ České policii byl znám jako vášnivý propagátor panslavismu. Rakouské úřady byly proto značně znepokojeny jeho setkáními s našimi vlastenci, obávali se šíření myšlenek „slavjanofilství“. Plzeňské hejtmanství vyzvalo vedení obcí, aby je informovalo o tom, kde tento „nebezpečný mladý Rus“ pobýval, s kým se setkal, o čem se rokovalo, kdo ho hostil apod.

Do Plzně Srezněvskij dorazil na tři dny, aby se seznámil se Smetanou. Na krátký čas se stal jeho hostem, Smetana ho provedl Plzní, zavítali i do Lochotína. Seznámil ho se svými přáteli z řad vlastenců a významných plzeňských osobností (učitel J. N. Sýkora, purkmistr M. Kopecký a další). Připravil též setkání s vlastenecky naladěnými měšťany a požádal o parádní

¹ O Srezněvského životě a díle, o jeho putování po slovanských zemích a o jeho názorech na slovanskou vzájemnost viz [Per].

„zastaveničko“ pořádané ostrostřelci. Srezněvskij byl dokonce oficiálně přijat na radnici jako významný Slovan, což krajské hejtmanství nelibě neslo. Srezněvskij byl přátelským přijetím a především národnostní situací v Plzni příjemně překvapen. Ve svých popisech cest konstatoval, že Plzeň je jiná než Praha, neboť v Plzni se všude mluví česky a v Praze se i mezi vlastenci hodně němčí.

Smetana si ve svých zápiscích poznamenal, že Srezněvskij u něho pobýval 11. až 13. června 1840. Připojil tuto oslavnou báseň ([Y-107], s. 9):

*Ať daleký tě Urál ať ladné Tatry u věnci
Svém chovají strážném, neb vznešený Krkonoš,
Věrný vždycky budiž své vlasti a národu svému,
Pak milným tě bude Slávie zvatí synem.²*

Z Plzně se Srezněvskij vydal do Kozojed, kde navštívil Smetanova blízkého přítele Jana Jindřicha Marka. Ten na jeho počest uspořádal hostinu, kde se oslavovala myšlenka slovanské vzájemnosti a zpívaly slovanské písně. Srezněvskij pak odjel přes Klatovy, Strakonice, Vodňany a České Budějovice do Vídně.³

Smetana nebyl nekritickým obdivovatelem Ruska, uvědomoval si jeho chyby a nedostatky. Kritizoval rakouský absolutismus stejně jako carský despotismus. Současně však opěvoval statečnost ruských vojáků bojujících proti Napoleonově přesile a v polovině 19. století pak i proti přesile západních mocností a proti Turecku (viz např. Smetanovy básně *Na válku ruskou r. 1854–5*, *Památní peníz* a *Válka ruská 1854–1856*).⁴ Věřil, že vzájemná spolupráce slovanských národů je důležitá a může být přínosná pro podporu boje za prosazení jejich národních zájmů. Víme, že ve svých světových dějinách věnoval značnou pozornost – jako jeden z mála autorů historické literatury – dějinám slovanských národů.

Zajímavá byla Smetanova myšlenka vytvoření slovanského centra ve Vídni, kde viděl vhodné podmínky pro jeho rozkvět. Tuto ideu zdůvodňoval tím, že v centru říše žijí zástupci mnoha slovanských národů a tiskne se hodně slovanských knih. Německy mluvící prostředí pak Slovanů usdlé ve Vídni přirozeným způsobem vede ke vzájemné spolupráci a toleranci, nikoli k soupeření. Smetana v první polovině čtyřicátých let 19. století věřil, že se Slované mohou dobře rozvíjet v rámci *Rakouské říše*, neboť jsou oporou státu. Podrobněji své názory popsal v dopise Josefu Kajetánu Tylovi. Jeho delší úryvek vyšel 19. března 1844 v časopise *Květy* pod názvem *Zlomek přátelského dopisu* [Y-33]. Byl zakončen

² Viz též Smetanův zápis *P. Professoru Srezněvskému z Charkowa, když byl v Plzni 11–13 června 840: do dennjka*, který je v jeho *Zápisníku* uloženém ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, česko-německý zápis je na s. 16–17.

Zápisník má rozměry 18,6 cm × 22,6 cm; tvoří jej 62 číslovaných stran, z nichž některé nejsou popsány. Smetana texty svých úvah, myšlenek a básní zapisoval drobným nepřilíš čitelným písmem, pro české zápisy užíval latinku a pro německé novogotickou kurzívu. Zápisník po Smetanově smrti vlastnil Hynek Schiebl, po jeho smrti přešel do majetku jeho syna Jaroslava a od něho se dostal do *Historického muzea města Plzně* a následně do *Archivu města Plzně*.

³ O Srezněvského návštěvě Plzně viz [Růž], zejména s. 53–54. Viz též [Sc71].

⁴ Viz [Y-107], s. 36–37, 61, 72–90.

slovy *S Bohem buďte a milujte svého F. J. S.–u*. Smetanovo autorství se jeví jako téměř jisté.

Smetana později své názory austroslavismu, které zastával například i František Palacký, opustil. Odklon od těchto idejí ukazuje například jeho báseň *Shledání*.⁵

Po celý život se Smetana cítil Čechem a vlastencem, horoval za slovanskou vzájemnost a soudržnost. Obdivoval boj Poláků za samostatnost, jak dokládá jeho báseň *Naděje*, kterou sepsal asi v polovině padesátých let.⁶ Kritizoval v ní rozdělení polských zemí mezi Rakousko, Rusko a Prusko a ničení polské kultury. Oslavoval Adama Jerzyho Czartoryského, předního představitele polského boje za samostatnost.⁷

2. Plzeňští ostrostřelci

Smetana jako profesor Filozofického ústavu, znalec všeobecné historie i dějin Plzně, všestranný organizátor kulturních a vzdělávacích aktivit, známá a uznávaná osobnost Plzně, se stal členem plzeňského spolku ostrostřelců. Obdržel čestné členství a hodnost setníka. Rád se účastnil zábav a společenských akcí, které ostrostřelci pořádali. Vojenské pochody a střelecká cvičení nenavštěvoval, neměl ani parádní uniformu ani zbraň. O jeho vztahu ke spolku vypráví Jaroslav Schiebl ve své knize [Sc53] věnované historii ostrostřelců:

Asi ze čtyřicátých let pochází terč, na němž legenda i věnování jsou zamalovány a který představuje opět střeleckou parádu, arci již s uniformami dle předchozí reorganizace pozměněnými. – Terč věnovaný J. Jílkem v roce 1846 představuje výjezd rokokové lovecké společnosti na honbu. Obraz provází jako legenda báseň prof. Jos. Frant. Smetany, kterou sepsal pro lochotínské sady, kde byly verše umístěny na pamětní desce vedle známé tamní jeskyně.

([Sc53], s. 37)

Po svém zvolení členem ostrostřeleckého spolku se Smetana zapsal do pamětní knihy. K podpisu přidal krátký český text. Byl to teprve druhý český zápis v knize (jako první se roku 1818 česky zapsal Josef Vojtěch Sedláček). Spolu se Smetanou se podepsal i lékař Josef Škoda, primář všeobecné nemocnice ve Vídni.⁸

⁵ Viz [Y-107], s. 184–186.

⁶ Báseň je uložena ve fondu [SJ], viz dokument č. 5935-83/23.

⁷ Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861), polský šlechtic, voják, politik, diplomat, překladatel, spisovatel, dramatik a básník, byl mecenášem umění, podporovatelem polské kultury a vzdělávání. Byl rádcem cara Alexandra I. Pavloviče, působil jako jeho diplomat a ministr zahraničních věcí. Roku 1815 se stal senátorem *Kongresového Polska*. Aktivně se roku 1831 účastnil polského listopadového povstání, po jeho porážce musel žít v emigraci, neboť byl carem Mikulášem I. Pavlovičem odsouzen k trestu smrti.

⁸ Viz [Sc53], s. 23. Smetanův zápis není datován. Je-li Schieblova informace správná, pak k němu mohlo dojít někdy po roce 1840, kdy Josef Škoda stanul v čele nově otevřeného tuberkulózního oddělení vídeňské všeobecné nemocnice.

Vedení ostrostřeleckého sboru se na Smetanu obracelo jako na rádce, zejména v otázkách správného postupu při jednání s úřady. Bylo to důležité jak v revolučním roce 1848, tak v letech Bachova absolutismu.⁹

3. Pomoc nezdárnému bratranci Bedřichu Smetanovi

V letech 1840 až 1843 měl Smetana na starosti svého bratrance Bedřicha, který měl značné problémy se studiem. Víc než latina či matematika ho lákala hudba. V letech 1833 až 1840 studoval na gymnáziích v Jindřichově Hradci, Jihlavě a Německém (Havlíčkově) Brodě. Jeho otec František Smetana, úspěšný sládek a vlastenec, nelibě nesl synovy studijní neúspěchy. Obrátil se na svého synovce Josefa Františka Smetanu, kterému v dětství a mládí nezištně pomáhal, aby se o svého nezdárného bratrance postaral a pomohl mu. Smetana nejprve dohodl Bedřichovo studium na pražském *Akademickém gymnáziu*, kde působil jeho přítel Josef Jungmann. V Praze se Bedřichovi líbilo, mohl se věnovat hudbě, ale jeho studium šlo zcela stranou, gymnázium opustil. Josef František Smetana přemluvil svého strýce Františka, aby dal Bedřichovi ještě jednu šanci. Rozhodl se, že Bedřicha vezme do Plzně, aby tam pod jeho dohledem gymnázium dostudoval.¹⁰

Pod dohledem svého „strýčka“, jak mu říkal, Bedřich své studium v Plzni 6. srpna 1843 přece jen dokončil, i když s velkými problémy. Jeho studium v Plzni připomíná pamětní deska od Jana Štursy (1880–1925), která je od roku 1924 umístěna na budově bývalého gymnázia, a socha Aloise Sopra (1913–1993) stojící od roku 1978 v Kopeckého sadech.

Josefu Františku Smetanovi bylo brzy jasné, že bratranec Bedřich nemá chuť studovat, ale má velké hudební nadání. Přesvědčil strýce Františka, aby dovolil svému synovi věnovat se po maturitě hudbě. Bedřich si pomoci svého bratrance Josefa Františka nesmírně vážil, po letech se prý při své návštěvě Plzně zastavil u jeho pomníku, sňal klobouk, postál chvíli u sochy jako věřící u svatého obrázku a ke svým přátelům pronesl:

... tento šlechetný a osvícený člověk včera večer v divadle mi chyběl. Nebýt jeho ochrany a přímluvy, sotva bych dnes byl skladatelem „Prodané nevěsty“.

([250], s. 3)¹¹

Bedřich Smetana psal o svém „strýčkovi“ velmi pěkně ve svých denících, které si v Plzni v letech 1840 až 1843 vedl. Zachytil v nich Plzeň, své studium, profesory, význačné plzeňské rodiny, rodinu své sestřenice Marie Smetanové-

⁹ Viz [Sc53], s. 216.

¹⁰ O soudržnosti Smetanovy rozvětvené rodiny vypovídají mnohé články popisující životní osudy Josefa Františka Smetany. Některé zmiňují jen péči o bratrance Bedřicha, jiné dokládají jeho starost o sestru Marii a její rodinu žijící v Plzni, další ukazují jeho péči o osiřelou neteř Valburgu.

¹¹ Je to zřejmě jen legenda. Bedřich Smetana patrně plzeňský pomník svého bratrance Josefa Františka nikdy neviděl, neboť v roce 1874, kdy byl postaven, začal mít problémy se sluchem a v Plzni již od té doby asi nebyl.

Rückaufové, přátelství s její neterí Valburgou Geislerovou, nejrůznější kulturní akce, své první umělecké pokusy a své první lásky. Z deníků je patrné, jak veliké porozumění Josef František Smetana pro svého bratrance měl, jak citlivě reagoval na jeho osobní i studijní problémy a na jeho mladická zklamání a prohry, jak mu vštěpoval lásku k vlasti a české kultuře. Je též zřejmé, jak si ho Bedřich vážil, neboť pokud mu již něco zakázal, zákaz nikdy nepřestoupil.¹²

Bedřich Smetana byl se svým „strýčkem“-bratrance v kontaktu i poté, co opustil Plzeň. Například roku 1847 oznamoval v dopise Josefu Františku Smetanovi, že odjíždí na hudební turné. Smetana mu 10. července 1847 odpověděl německy psaným dopisem, v němž mu přál šťastnou cestu a úspěchy a nabádal ho, aby vždy vystupoval jako Čech a zůstal dobrým Čechem. Informoval ho též o kulturním dění v Plzni.¹³

Josef František Smetana měl rovněž hudební nadání. V Plzni měl kladívkové křídlo, které zhotovil Jan Nepomuk Balley (1794–1878), plzeňský výrobce hudebních nástrojů, nejspíše někdy po roce 1830. Rozsah tohoto křídla je $F_1 - g^4$, je vybaveno pěti pedály. Po Smetanově smrti je získala jeho neteř Valburga, později je prodala Petru Jirgesovi (1819–1879), stavebnímu inženýru v Klatovech, Plzni a Táboře, který v době svého pobytu v Plzni byl aktivním členem pěveckého spolku *Hlahol* a v Klatovech se roku 1861 podílel na založení pěveckého spolku *Šumavan*. Přátelil se s Aloisem Vojtěchem Šmilovským (Alois Schmillauer, 1837–1883), spisovatelem, gymnasiálním profesorem, divadelníkem a hudebníkem. Skládal písně a skladby, zejména pro mužské pěvecké sbory. Jirgesova dcera věnovala v polovině třicátých let 20. století Smetanův nástroj *Muzeu Bedřicha Smetany* v Praze, kde byl vystavován do roku 1963. Roku 1999 jej odborně restaurovala firma *Jaroslav Langer a syn* z Prostějova. Nyní je v *Českém muzeu hudby*, které je součástí *Národního muzea* v Praze (sign. 2597 E).¹⁴

4. Nedělní průmyslová škola a vzdělávání řemeslníků

Josef František Smetana se v Plzni zasloužil o vznik české nedělní průmyslové školy. Vzal si na starost opomíjené vzdělávání řemeslníků, učňů, tovaryšů a mistrů. Pro myšlenku založení plzeňské průmyslové školy našel blízkého spolupracovníka v učiteli Josefu Spudilovi (1809–1885),¹⁵ který měl podobné názory na vzdělávání mládeže jako Smetana. Navíc měl výborné organizační

¹² O denících Bedřicha Smetany viz např. [Pý]. Úryvky z deníků jsou uvedeny v [Sp2]. O Smetanovu studiu a každodenním životě v Plzni viz [237]. Zde je především popsáno, kde Bedřich Smetana bydlel, jakou hudbu hrál a skládal, jak byl oceňován jeho hudební talent, jaký na něho měl vliv Josef František Smetana a jeho sestra Marie, industriální učitelka, k níž často docházel.

¹³ Smetanův dopis bratrance Bedřichovi je uložen ve fondu [BS] pod signaturou S 217/533. Byl též otištěn v [Š1], s. 19, resp. [Š6], s. 528–529. O této korespondenci je zmínka v knize [MP], viz s. 143 a 395.

¹⁴ Viz [Čí], s. 41, kde je kvalitní fotografie Smetanova nástroje.

¹⁵ Josef Spudil přišel do Plzně roku 1839 po úspěšném učitelském působení v Kutné Hoře (1831 až 1835) a v Chebu (1835 až 1838). Byl nadaným kreslířem a technikem,

schopnosti a díky svému působení v Chebu byl dobře obeznámen s tím, jak fungovalo německé nedělní průmyslové vyučování. Jako člověk s technickým vzděláním prosazoval při výuce používání pomůcek, modelů, obrázků, výkresů apod. Chtěl, aby se žáci zdokonalovali v manuálních a technických dovednostech, a to i na hlavních školách. Svým založením byl předurčen k tomu, aby v Plzni vedl jednání o vzniku nedělní průmyslové školy. Na Smetanův podnět podal počátkem září roku 1839 na plzeňský magistrát žádost o založení školy pro řemeslnickou mládež. Magistrát ji 12. září 1839 doporučil dalším úřadům ke kladnému vyřízení.

Myšlenku nedělní průmyslové školy podporoval i purkmistr Martin Kopecký, který si uvědomoval nedostatečné vzdělání řemeslníků. Plzeňský magistrát zaslal 12. října 1839 zemskému guberniu v Praze pod jednacím číslem 11 588 rozsáhlý návrh na organizaci městské nedělní průmyslové školy. Mělo se v ní vyučovat česky všem předmětům podle plánu, který vytvořil Karel Slavoj Amerling.¹⁶

Pražská diecéze rozhodla (viz [V20]), že české nedělní průmyslové školy jsou užitečné a budou postupně otevírány v Plzni, Rokycanech, Slaném a Příbrami. Jejich výlohy měla hradit města, případně s pomocí veřejných sbírek. Problémem bylo nalezení kvalifikovaných učitelů, kteří by byli schopni a ochotni vyučovat zdarma. Do výuky se měli zapojovat různí odborníci z praxe (lékárníci, lékaři, chemici, technici, stavitelé, duchovní apod.) a vyučovat technologii, mechaniku, fyziku, chemii, přírodopis, zeměpis, matematiku, geometrii a kreslení. Přihlížet se mělo hlavně k tomu, co budou řemeslníci v každodenním životě potřebovat, výuku měly doplňovat experimenty a praktické dílny.

Plzeňská škola byla otevřena roku 1840. Od počátku si dala za cíl odborně vzdělávat řemeslnické učně i dospělé, a to výhradně v českém jazyce. Brzy se stala poměrně oblíbenou díky praktickému vyučování a populárnímu pojetí přednášek. Snažila se totiž řemeslníkům přiblížit nové metody práce, moderní nástroje, přístroje a technické objevy, chtěla je učit efektivnější výrobě, vést je k větší konkurenceschopnosti apod.

Smetana přednášel česky o nedělních odpoledních a své přednášky doprovázel různými fyzikálními pokusy. Na výuce se kromě něho podílel lékárník a chemik Vilém Peithner, který vyučoval chemii a prováděl mnoho zajímavých pokusů, a kaplan Antonín Wiesner, který se zaměřil na moderní technologie.

Vilém Peithner († 1857) byl majitelem plzeňské lékárny *U Černého orla*. Patřil mezi výrazné plzeňské vlastence, podílel se na buditelských aktivitách a o situaci v Plzni psal do *Květů*. Ve čtyřicátých letech 19. století zastával místo ředitele plzeňského ústavu pro chudé, byl členem výboru obecních starších,

---

vzdělání získal na vídeňské technice. Malířský talent uplatňoval při výzdobě národních plesů a zábav a při malování kulis pro ochotnické divadlo. Na nedělní průmyslové škole byl schopen vyučovat kreslení, rýsování, strojnictví, základy mechaniky, fyziky, zeměpisu a dějepisu. Pro Smetanu byl díky širokým zájmům příjemným společníkem a uznávaným kolegou. O Spudilově působení v Plzni a především o jeho názorech na vzdělávání viz [Sp2].

¹⁶ Viz [V20] a [F5], s. 45.

právozářného výboru, sboru ostrostřelců a národní gardy. V roce 1848 byl krátce poslancem *Českého zemského sněmu*. Po prohrané revoluci byl sledován policií jako možný revolucionář.

Český vlastenec Antonín Wiesner (1807–1873) zastával ve čtyřicátých letech 19. století místo plzeňského kaplana. Zdarma vyučoval vojáky místního pluku českému jazyku. Po odchodu z Plzně byl vychovatelem v šlechtických rodinách, působil též jako duchovní správce pražského svatováclavského vězení. Policií byl považován za nejzarytějšího přívržence české národní věci, proto byl mnoho let pod policejním dohledem. Byl literárně činný, přispíval do časopisů *Jindy a nyní* a do *Časopisu pro katolické duchovenstvo*.

Josef Spudil, učitel německé hlavní školy, přednášel o strojnictví a technickém kreslení. Není jasné, kdo vyučoval mechaniku a zeměpis, které měly být součástí vzdělávacího programu, je možné, že i tyto předměty měl na starosti Spudil.

Všichni vyučující pracovali zdarma, za vlastní finance nakupovali materiál na pokusy i školní pomůcky. Výuka probíhala v neděli a ve čtvrtek ve velké síni Filozofického ústavu, zpočátku na ni docházelo asi čtyřicet zájemců, postupně jejich počet narostl na dvě stovky. Výuka byla bezplatná, nepovinná, pro mnohé studující byla mimořádně zajímavá a přínosná. Aula, v níž probíhala, téměř „praskala ve švech“. Na takový počet studentů dimenzována nebyla.¹⁷

Nevšední zájem o nedělní přednášky průmyslové školy dokládají následující slova:

... To wše wábĵ a tešĵ poslauchače, genž neywjce z učedlnĵků, towaryšů ano i mistrů sestawagĵ, že se giž napřed na každau hodinu tešĵ. Příkladbychom sobě při takowé hodině přĵtomnu býti každému lidumilu a přĵzniwci národnĵho průmyslu a wzdeľanosti. Utěšený gest to pohled, widěti mládež, která gindy we swých okolnostech při zemi lpěla, aniž k lepšĵmu poznánĵ wěĵĵ přirozených se powznášela, kterak nynĵ samowolně a horliwě do školy spěchá, kdežto se gĵ přĵroda we swé činnosti wykládá, gegĵ úkazy wyswětlugĵ, wlastnosti wšech hmot a gich upotřebenj poukazuge, a tak nesmjrné látky ku skaumánĵ a přemýšľowánĵ se podawagĵ! Potěšitelné gest patřiti, gak u konce každé hodiny tázagĵĵmu-se učiteli 20 i 30 posluchačů ruce wyzdwiĵugĵ, chtěĵĵce odpowĵdati, dáwagĵce důkaz, že předmětu byli porozuměli. ([43], s. 142)

Je třeba zdůraznit, že plzeňská nedělní průmyslová škola nebyla ani státní, ani městskou, ani církevní školou. Byl to vlastně „soukromý podnik“ několika českých vlastenců, kteří se domnívali, že jejich aktivita je pro společnost potřebná a že bude podporována. Věřili, že o ni bude mít město zájem a že se brzy stane řádně financovanou pokračovací školou.¹⁸

Smetanův vztah k výuce v nedělní průmyslové škole, k výchově řemeslníků a jeho pohled na význam osvěty výstižně charakterizují následující slova:

¹⁷ Viz [43].

¹⁸ Viz [Pích], s. 80.

... V demokratické duši jeho vrozena byla touha, aby všechny vrstvy jeho národa byly ozbrojeny proti odnárodnění náležitým vzděláním a proto ujal se v neděli odpoledne bezplatně vyučovati řemeslnické učně, tovaryše i mistry a tak dal základ k pozdější plzeňské nedělní škole průmyslové. Tu zasvěcoval budoucí české řemeslníky do tajů věd přírodních a vkládal do duší jejich lásku k rodnému národu a jazyku. A k učňům, kteří byli prosti všech práv a zcela oddáni do moci svých mistrů i tovaryšů a kteří většinou přišli do města z venkovských vsí a dědinek, mluvil česky, tak, jak oni doma slýchávali a jak tehdy v městech jen málo se mluvilo. ([Ber1], s. 1)

Situace v nedělní průmyslové škole vypadala velice nadějně, žáků přibývalo a ukazovalo se, že mají o vzdělávání zájem. Smetana na existenci školy upozorňoval i při závěrečných zkouškách žáků české triviální školy, kam byl zván.¹⁹ Ve městě se však nenašly finanční prostředky, nepodařilo se získat žádné podporovatele a mecenáše. V průběhu roku 1840 se ukázalo, že situace je neudržitelná, že pedagogové nemohou nakupovat za vlastní prostředky pomůcky a materiál nezbytný pro pokusy, že trátí hodně času přípravou na bezplatnou výuku. Ani Filozofický ústav nebyl ochoten nadále poskytovat zdarma učební sál. Plzeňská nedělní průmyslová škola pro malou podporu a nedostatek financí brzy zanikla.

Smetana se přesto snažil řemeslnickou školu v Plzni prosadit. V jeho pozůstalosti (viz [Ch-20]) je uložen návrh na zřízení řemeslnické školy, který byl sepsán 9. listopadu 1841, má číslo jednací 12 612. Magistrát města Plzně se v něm vyjadřoval k otázce zřízení školy. Konstatoval, že řemeslnická škola je velmi užitečná pro získání odborných znalostí a opakování základního učiva, avšak plzeňské právovárečné měšťanstvo je již přetíženo, neboť platí a vydržuje českou triviální školu, všechny kostelní a farní školní budovy, stáje pro koně důstojníků, městskou nemocnici, divadlo, most přes mlýnský příkop a opatrovnu pro malé děti. Navíc bude financovat stavbu městské kanalizace a úpravy parku na Lochotíně. Nemůže proto platit zřízení školy, ledaže by dostalo nějaký příspěvek od státu nebo kdyby plzeňští měšťané dosáhli osvobození od cel. Pak by mohli prostředky vložit do založení školy pro řemeslníky. Ta by pak umožnila opakování učiva nižší školy, upevňování základních znalostí a prohlubování teoretického i technického vzdělávání podle zvoleného učebního oboru. Plzeňští radní předpokládali, že by výuka probíhala ve všední dny večer a v neděli dopoledne, tj. každý den dvě až čtyři hodiny. Smetana k protokolu připsal dovětek, že podle jeho názoru by škola byla pro Plzeň velmi potřebná a že by se snad našly nějaké fondy na její zřízení.

Smetanovu pečlivou, promyšlenou, velmi důkladnou a širokou přípravu na výuku v nedělní průmyslové škole dokládají jeho výpisky, které jsou rozděleny do dvanácti složek:²⁰ *Noviny I a II, Orba I a II, Průmysl I, II a III,*

¹⁹ Viz [Sp3], s. 165. Smetanovu účast na veřejných výročních zkouškách české triviální školy potvrzuje např. *Pamětní kniha nově otevřené české triviální školy v Plzni* (fond [ČTŠ], inv. č. 6b74), s. 67, 68, kde je seznam hostů veřejné zkoušky konané 14. července 1849, resp. 15. července 1850.

²⁰ Viz dokument č. 5946-83/34 ve fondu [SJ].

Řemeslo I, II a III, Tržby I a II. Malé podlouhlé lístečky (9 cm × 21,8 cm), kterých je více než dvě stě, jsou popsány hustým drobným písmem až po okraje. Německé zápisy jsou novogotickou kurzívou, české latinkou. Na lístcích jsou výpisky z odborných knih, učebnic, novin, úředních vyhlášek, zákonů apod. Poskytují informace nejen o vyučované látce, ale i o cenách zboží, obchodních a celních předpisech. Největší pozornost věnoval Smetana průmyslu (více než 150 lístků), neboť v něm spatřoval budoucnost české technické výroby. Na jednotlivé komplety vyrobil z pevného papíru speciální obálky, v některých jsou lístky řazeny abecedně.

Smetanovo jméno bylo v souvislosti se vzděláváním řemeslníků již na počátku čtyřicátých let známo, a to nejen v Plzni. Všeobecně se vědělo, jak pomáhá učňům, kteří přišli z vesniček do Plzně a dostali se díky neznalosti němčiny do problémů, jak se je snaží vzdělávat a podporovat.²¹

Smetanovy vzdělávací aktivity podporované jeho přáteli ocenil Vilém Dušan Lambl (1824–1895), pozdější lékař, biolog, průkopník dětského lékařství zaměřující se o historii a politiku, který roku 1844 ještě jako student cestoval po Plzeňsku. V článku podepsaném *Několik listů z denníku cestujícího na podzim r. 1844* [Lam] nejprve kritizoval plzeňské vlastence, a pak vyzdvihl nedělní přednášky, které dával za vzor ostatním městům:

Staré, ano! ale věrné? – Plzeň zůstala posud u věci národní mnohem více pozadu nežli jiná místa, třeba menší velikosti. Časopisů v hostincích nespatříš skoro žádných, neřku-li českých; o knihkupectví dalo by se něco podobného říci, národních zábav, jako divadla, besed atd. také se nedostává, a nač se máme ještě ptáti? – Jenom nedělní promyslné školy neunawnou účinností Dr. a prof. Smetany, p. Spudila, Dra. Peithnera a jiných vlastimilů blahodějně se odbývají a se žádaným prospěchem zajisté se neminou. Z hodnowěrných úst očitého svědka slyšel jsem wyprawowati o krásném owoci, které símě přednášek těchto w mysl českých mladíků zaseté již teď po několika rocích nese. — Jak je widěti, byla by půda úrodná, jen kdyby dost těch bylo, kteří by wzdělawati ji uměli a pewně chtěli. To je arci wšude tak, i nepochybujem také, kdyby se w každém ohledu tolik pro národnost a weškeré i společenské wzdělawání dělo, jako se w promyslných přednáškách děje, že bychom Plzeň za wzor wystawiti mohli.

([Lam], s. 515–516)

Vilém Dušan Lambl se roku 1844 pochvalně vyjadřoval o přednáškách, které se konaly i po zániku nedělní průmyslové školy.

Smetanovy aktivity spojené s výukou řemeslníků v Plzni obdivovala i Božena Němcová, která se o nich dozvěděla od Smetanových žáků, když cestovala po Šumavě. Roku 1847 do časopisu *Česká wčela* redigovaného Karlem Havlíčkem Borovským napsala:

Co se týče okolních wesnic, nechte se nikde pilněji, než w Medákowě. Toho zásluhu má J. K., tamější selský synek, který by mohl mnohým za wzor slaužit.

²¹ Viz [270].

Má velmi zdravý bystrý rozum, dobře někdy i důkladně zná posoudit jak lidi, tak společenské a vlastenecké poměry a literární práce, jenž on si čítati dává, neboť je ubohý na obě oči zraků zbaven. On nechodil jen doma do školy a v pozdějších letech, když trávil nějaký čas u příbuzných v Plzni chodíval do nedělních přednášek pana profesora Smetany. České i německé gramaticy učil se pauze z předčítání, a to proto, aby mohl listy, které známým psát dává, písaři, který by pravopisně psát neuměl, dobře diktovat.

I v hudbě se velmi dobře zná, a chlapce v ní vyučuje. Hraje několik nástrojů, nejraději však hraje varhany a traubí lesní roh; také již všelicos skládal. Lid wesnický si jej welice wází a miluje, a proto také, když je ke čtení měl, rádi uposlechli, nejvíce se shromažďují u jeho otce, kde někdy až přes půlnoc čtau. On sám za peníze, které za vyučování v hudbě a za hraní při muzikách dostane, kupuje knihy a noty. ([Něm], č. 10, s. 39)

5. Průmyslové školy v Čechách

Když se nedařilo zlepšit situaci v Plzni, snažil se Smetana alespoň organizovat sbírky na podporu pražské průmyslové školy. Vybrané peníze posílal do Prahy Karlu Havlíčku Borovskému.²² Mezi učiteli, duchovenstvem a drobnými řemeslníky vybral na pražskou průmyslovou školu krejcar po krejcaru 76 zlatých, bohatí plzeňští právozářníci dali jen 50 zlatých. Ve Smetanově zápisníku můžeme čísti tuto jeho rozhořčenou poznámku:

Dne 2. března zaslal jsem do Prahy 76 fl. stříbra příspěvků pro průmyslní českau školu, kteréž mezi duchowenstwem a učitelstwem zdejšími sebrány byly, a 13. odevzdal mi pan Mikš 50 fl. od práwowárečného měšťanstwa k témuž aučeli darowaných, kteréž jsem téhož dne (dnes po 4té hodině) redaktoru Českých Nowin p. Hawličkowi odeslal. Zase tedy kapky wody do nádoby po wzděláni žizničího národu, dejž Bůh, aby se rychlejším a wydatnějším tokem brzy naplnila! Swrchovaný již čas, — řekl mi pan Šafařík o předešlých prázdninách — všickni národowé spěchají ku předu, jestli se Slowané celau silau newzchopí, tedy zaniknau. — My se snažíme počestně, a pohnutliwé jest to, kterak rolníci, ano i čeledinowé k tomu příspěwky peněžité ze všech téměř měst i wesnic zasílají, abychom obdrželi prwní wyšší školu českau w Čechách.²³

První česká nedělní průmyslová škola vznikla roku 1835 na Zbraslavi. Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách založená roku 1833 v Praze zřídila roku 1837 nedělní průmyslovou školu, která sídlila v budově Jednoty v Rytířské ulici, ale vzhledem k velkému počtu přihlášených se vyučovalo v Klementinu a v budově techniky v Husově ulici. Vzdělávání mělo formu kursů. Některé doplňovaly všeobecné vzdělání, jiné měly konkrétní tematické zaměření (strojírenské, zemědělské atd.), které mnohdy záviselo od profesního

²² Viz [Ill], s. 1, a [Ben], s. 267.

²³ Originál poznámky pod názvem *Kapka vody* je zapsán ve Smetanově *Zápisníku od roku 1847*, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5927-83/15, viz s. 1. Viz též [Š7], s. 178.

zaměření těch, kdo byli ochotni bezplatně vyučovat. Škola byla organizována podle Amerlingova vzdělávacího plánu, původně měla být dvojjazyčná.²⁴

Karel Slavoj Amerling, rodák z Klatov, pedagog, filozof, lékař a vlastenec, zahájil v Praze vzdělávací přednášky pro tovaryše a řemeslníky roku 1838. Podobné přednášky byly roku 1842 otevřeny v Klatovech.

Připomeňme, že roku 1845 byl podán návrh na zřízení řádné české průmyslové školy v Praze. Čeští vlastenci se této myšlenky chopili s nadšením. Karel Havlíček Borovský na počátku ledna roku 1846 uveřejnil v *Pražských Novinách* dvoudílný článek, v němž se pokusil vysvětlit význam české průmyslové školy, kterou založila *Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách*. Stručně informoval o jejích aktivitách, které se týkaly nejen vyučování. Zdůvodňoval, jaké výhody přinese vzdělávání řemeslnické mládeže v mateřské jazyce s ohledem na vývoj průmyslové výroby a na další technický rozvoj země. Současně poukazoval na to, že se vlastenci a vzdělanci musí řádně ucházet o svá práva, mezi něž patří i zřizování důležitých zemských škol. Poukazoval na to, že je nutné, aby průmyslové školy byly zakládány i v dalších krajích, tj. aby v každém kraji brzy byla alespoň jedna podobná škola. Vyslovil též naději, že pražská polytechnika snad brzy otevře se souhlasem *Českého zemského sněmu* výuku odborných předmětů v českém jazyce.²⁵

6. Wlastensko-hospodářská společnost

Roku 1767 uložila císařovna Marie Terezie pražskému guberniu, aby založilo hospodářskou společnost v Čechách, která měla přispívat k rozvoji zemědělství. O tři roky později vznikla *Společnost pro orbú a swobodná vměňj w Králowstvji českém*, která začala cílevědomě usilovat o osvětu české agrární společnosti.

Císař Josef II. nechal výše uvedenou společnost reorganizovat a povolil její nový název *Wlastensko-hospodářská společnost w Králowství českém* (Die K. k. patriotisch-ökonomische Gesellschaft im Königreiche Böhmen). V jejím čele měl být význačný státní úředník, který by se věnoval hospodářské problematice. Společnost měla mít dvacet řádných členů a třicet dva dopisujících. Měli být vybíráni z řad šlechtických velkostatkářů, kteří měli praktické i teoretické znalosti v oblasti ekonomie, dále z řad vzdělaných ekonomů a též z řad kvalitních vrchnostenských úředníků, kteří by měli v ideálním případě vyšší vzdělání. Členové společnosti měli pracovat v nejrůznějších komisích, které by se podílely na řešení speciálních otázek (bonita půdy, hnojení, speciální pěstební metody, šlechtitelství, klimatologie apod.).

Společnost v průběhu své existence několikrát změnila svůj název, rychle se však stala autoritou pro regionální hospodářské spolky. Prosazovala racionalizaci hospodářství, studium místních klimatických, přírodních i společenských poměrů, navrhovala modernizaci výroby a užívání nových metod a postupů.

²⁴ Viz např. [Be4].

²⁵ Viz [HB01].

Orientovala se na zemědělství, řemesla, rodící se průmysl, svobodná umění apod. Snažila se o propojení vědců, techniků, průmyslníků a agrárníků. Brzy sdružovala odborníky z vysokých i speciálních škol, majitele velkých prosperujících statků či podniků, politiky, finančníky atd. Vydávala různé statistické zprávy, přehledy a tabulky a odborná pojednání o zásadních problémech ekonomické sféry.

Wlastensko-hospodářská společnost w Království českém se sídlem v Praze zaslala 14. června 1840 Smetanovi jmenovací diplom jako *dopisujícímu* členu společnosti. Volba dopisujícím členem této společnosti byla významným oceněním jeho odborné práce, vzdělávacích a osvětových aktivit nejen pro české řemeslníky a učně.²⁶

Nepodařilo se zjistit, zda Smetana přispíval k rozvoji společnosti, případně jakým způsobem.²⁷ V odborných periodikách *Wlastensko-hospodářské společnosti* žádnou práci nepublikoval. Ve svých přednáškách pro účastníky nedělní průmyslové školy však věnoval značnou pozornost moderním technologiím a novým vynálezům. Jeho zásadním přínosem byla osvěta a výchova zejména řemeslnické mládeže.²⁸

7. Studijní prázdninové cesty po Čechách 1842 a 1843

O prázdninách roku 1842 putoval Smetana po Plzeňsku a Klatovsku a vedl si jakýsi cestovní deník. Na 110 stránkách nazvaných *Cesta po rozhraní míst českých a německých w kráji Plzeňském* si zaznamenával zajímavé informace o městech, městečkách, vesnicích i osadách, které navštívil. Obvykle uvedl jméno obce, komu patří, jaké má nejdůležitější památky apod. Někdy si poznamenal, jaké nápisy na bráně či domech viděl, opsal části historických knih či záznamů z gruntovních knih nebo obecních kronik. Poznamenal si české a německé názvy obcí, částí obcí a poznámky o historii daného místa. Zajímavé je, že v textu nejsou informace o školách, kulturních či vzdělávacích spolcích. U kladrubského kláštera připojil též malý náčrtek.²⁹

O rok později, v létě 1843 doprovázel Smetanu na cestách po Rokycansku, Žatecku a Litoměřicku Jan Jindřich Marek. Navštívili mimo jiné Roudnici, Liběchov, hrad Pravdu a Doksany. Své putování zakončili 17. a 18. září v Praze.

Na prázdninových cestách Smetana na vlastní oči viděl postupující germanizaci české populace, zejména mládeže. Citelně vnímal tristní situaci českého

²⁶ Jmenovací diplom je uložen ve složce [Ch-20].

²⁷ Ve složce [Ch-20] je uložena pozvánka na zasedání 12. května 1850 s uvedením programu jednání společnosti a žádostí o zaplacení členského příspěvku na rok 1850.

²⁸ *Wlastensko-hospodářská společnost w Království českém* pravidelně informovala své členy o svých aktivitách, jak ukazuje například dopis z 25. ledna 1850, v němž Smetanovi zaslala návrhy na změnu stanov a vyzvala ho, aby se k nim písemně do čtyř týdnů vyjádřil. Dopis s návrhem stanov je uložen ve složce [Ch-20].

²⁹ Viz malý zápisník v hnědobéžových tvrdých deskách s úchytkou na tužku nazvaný *Zápisny F. J. Smetany profesora v Plzni 1842*. Uložen je ve fondu [SJ], nemá však přidělenou archivní signaturu. Záписы byly psány tužkou během cesty, dnes jsou již špatně čitelné.

národa a prudký úpadek českého jazyka. Poznal, jaké škody ve výchově a vzdělávání způsobuje germanizace. Své poznatky a názory vyjádřil v obsažném článku *Slowo o wychowáwánj mládeže české* [Y-31].³⁰ Požadoval v něm zavedení češtiny na všechny školy, kde se vzdělává česká populace, zdůrazňoval význam péče o výchovu k budoucímu povolání řemeslnickému i selskému:

Ano nacházegj se w Čechách, pokud gen mně powědomo, celé osady české neb geště z wětšjho djlu české náležegjcj ku farnjm okrskům pauze německým, kde nikdý, ani we škole ani na kazatelně slowa českého neslýchagj, ano kde žádných duchownjch zprávců gegich tolik česky neumj, aby gen owčinky swé na smrtelném loži w gazyku gich mateřském zaopatřiti mohl! Než, počkeyte gen, řekne se snad, wždyť oni se brzo poněmčj, tak gako se poněmčili sausedé gegich, a pak tam řeči české nebude třeba. – Ano, opravdu, toť snadná pomoc! Co woláš odsauzenče o pokrm w hladomorně? Počkey gen geště do desátého dne, potom žádného wjce potřebowati nebudeš! ([Y-31], s. 701–702)

V závěru článku se však již vyjadřoval daleko opatrněji a smířlivěji:

... pokud negsau dle toho zřjzeny školy naše; my aspoň toho, co nám powoleno lépe si wážiti a ku prospěchu mládeže našj horliwěgi užjwati hledmež. ... kdyby se gen toho bedliwě šetřilo, co nám Neymilostiwěgsj Zeměpán w tom ohledu powoliti, ano nařjditi ráčil. ... wěci, wůbec známé, častokráte giž od mnohých progewené, ... snažně a uctiwě žádáme. ([Y-31], s. 704–705)

Smetana se snažil oslovit a získat venkovské učitele a faráře, aby se připojili k obrozeneckým snahám a postavili se postupující germanizaci. Kritizoval ty, kteří pro své pohodlí zůstávali u starých pořádků, nesnažili se o potřebné změny nebo si jejich nutnost neuvědomovali nebo nechtěli uvědomovat. Opět ukázal svůj pronikavý vhled do problémů vzdělávacího systému. Správně poukazoval na jeho chyby a zejména na jejich dopad na budoucnost národa.

Smetana hlavní příčinu nevzdělanosti, neúspěchu vzdělávání a jistého mravního poklesu mládeže spatřoval v nesrozumitelné výuce v cizím jazyce. Snažil se dokázat, že výuka v mateřském jazyce je důležitým základem úspěchu. Připojil se tak k volání svých předchůdců i kolegů, jako byli J. Jungmann, J. M. Rautenkranc, F. J. Sláma, J. Chmela a K. A. Vinařický.³¹

Svá volání po správné výchově Smetana mistrně opíral o úřední oznámení *Studijní dvorské komise* (např. nařízení z října 1816 o výuce českého jazyka v čistě českých a smíšených oblastech – učitelé v českých zemích musí znát též český jazyk, při přijímání na úřednická místa musí mít přednost uchazeči znalí obou zemských jazyků, resp. nařízení z listopadu 1835 o výuce češtiny na gymnáziích v Čechách). Upozorňoval, že je nutno využívat vše, co již bylo

³⁰ Rukopis tohoto článku je uložen ve fondu [JFS]. Původně patřil knihovně *Národního muzea*, kde byl katalogizován pod signaturou VE38. Devět krasopisně popsaných listů je svázáno do malé knížky.

Čtyřstránkový nekompletní rukopisný koncept Smetanova článku se dochoval ve fondu [SJ], dokument č. 6469-83/44.

³¹ O snahách výše uvedených obrozenců viz [Š7], s. 370–371.

nařízeno a důsledně trvat na naplňování platných pravidel. Stýskal si, že se tak na většině míst z neznalosti, opatrnosti nebo nechuti ke změnám neděje.³²

Smetana nesledoval jen propagaci výchovy v národním jazyce na triviálních školách, chtěl také, aby tyto školy vychovávaly k dobrým pracovním návykům, samostatnému myšlení, zvidavosti a touze po vzdělávání. Současně žádal, aby neopomíjely výchovu citovou a předávání technických dovedností a zručností. Prosazoval též, aby triviální školy kromě elementárních předmětů učily i základy zeměpisu a dějepisu vlasti, předávaly základní znalosti nutné pro hospodářství a řemesla, nevyhýbaly se novinkám z průmyslu a zemědělství. Na druhé straně zdůrazňoval, že tyto školy musí řádně naučit žáky mateřský jazyk. Nepřál si, aby na nich byl vyučován cizí (nemateřský) jazyk. Výuka cizích jazyků podle něho měla začít až na školách hlavních. Ty měly vyučovat druhý zemský jazyk jako povinný samostatný předmět. Vyzýval též gymnaziální profesory, aby pečovali o výuku českého jazyka. Výchovu mládeže viděl daleko komplexněji než většina tehdejších učitelů.

Smetana si plně uvědomoval, že společnost nedoceňuje roli učitelů triviálních škol, nevidí jejich náročnou a důležitou práci, kterou mnohdy vykonávali ve velmi špatných podmínkách a za nucený plat. Pohled společnosti na učitelské povolání mistrně vystihl v básni *Patron církve* ([Y-107], s. 124–125), v níž ďábel navštíví faráře, který právě v kázání hrozil peklem, spílal ďáblu a proklínal jeho skutky. Ďábel mu vypočítává, co všechno dobrého pro něho udělal, zařídil a jak dobré postavení mu zajistil. Báseň končí těmito slovy:

*... na svátek i na neděli / jeden kabát ošumělý;
právě tak by si se měl, / jako tvůj pan učitel.
Nebudeš-li tedy mítí / pro mne příště větší čest,
odvážíš se potupiti / toho, jenž tvůj patron jest,
věz, kterak tě potrestám: / kantorem tě udělám.*

Doplňme pro zajímavost, že Smetana ve čtyřicátých letech ve svých osobních zápisnicích drasticky vylíčil výuku němčiny na hlavní škole v Plzni (pouhé odříkávání slovíček, frází a vět bez jakéhokoli porozumění, výuka českých dětí jen z německých učebnic). Zdůrazňoval, že cizí jazyk se musí učit na základě dobré znalosti jazyka mateřského. Špatnou metodu výuky viděl jako jednu z příčin, proč mnozí žáci hlavních škol neumí česky číst ani psát, protože se to neučili, a neumí číst ani psát německy, protože se to nenaučili řádně.³³

Jako reakci na tristní stav českého venkova, na postupující germanizaci národa, kterou při prázdninových cestách všude nalézal, sepsal Smetana roku

³² Podobný charakter měl článek [Chme], který byl otevřenou výzvou k prefektům a profesorům gymnázií, aby naplnili literu nařízení a podporovali rozvoj výuky českého jazyka.

³³ Smetana si svoji reakci pod názvem *Opět mi trhá uši protiuvnj* ... zapsal do *Zápisníku*, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, viz s. 57–58. Smetanův text je otištěn v [Š7], s. 371–372.

1842 báseň *Laokoon* ([Y-107], s. 212–213), v níž ukazuje nebezpečí a důsledky germanizace.³⁴

Zmíje swírá hrdlo twoje / Želeplná Wlasti má!

Weliká to černá zmíje, / Ach! ona tě udolá. ...

.....

Wzhúru bratří! rozvážeme / Pauta tato hanliwá!

Okowy twé rozbijeme, / A swobodnás Wlasti má!

Obtížný boj národa za právo na svobodnou existenci a svobodný rozvoj přirovnal ke smrtelnému zápasu mýtického kněze Apollónova chrámu a věštce Láokoonta, který Trójany varoval před danajským darem, obrovským dřevěným koněm. Spolu se svými syny byl zardoušen dvojicí obrovských hadů seslaných samotnými bohy. Vtažení dřevěného koně do Tróje vedlo k jejímu zničení.

Roku 1854, když Smetana odpočíval po nevydařeném očním zákroku v západočeských Krukanicích, tuto báseň upravil.³⁵

Při cestách po Plzeňsku a Klatovsku se Smetana snažil vytýčit v tomto regionu hranice mezi českou a německou národností, tj. česko-německou jazykovou hranici. Inspirován byl Šafaříkovou knihou *Slowanský národopis* z roku 1842, kterou provázela etnografická mapa zachycující rozšíření Slovanů. S velkým smutkem sledoval postupující odnárodňování a poněmčování české mládeže, viděl, jak málo je škol, kde se učí česky, jak český jazyk ustupuje a chudne. Citlivě vnímal, jak někteří učitelé a faráři odvádějí nedobrou práci a přispívají ke germanizaci.

Tesklivý pocit zmocnil se mě pokaždé, když jsem na cestě po rozhraní mezi Čechy a Němci o prázdninách předešlých do krajin poněmčilých wstaužil, zvláště do míst, kde nedáwno teprw řeč česká pominula nebo aspoň hasnauti počíná. ([Y-107], s. 212)

Uvažoval i o tom, jak vrátit poněmčeným obcím jejich původní jména, hledal v nich české památky. V článku otištěném v *Časopisu Českého museum*, který nazval *Pomůcka k národopisné mappě králowství Českého* [Y-32], mimo jiné uvedl:

... procházel jsem o prázdninách letošních kraj Plzenský a Klatowský, trojí aučel stíhaje: 1) vymeziti hranice mezi místy českými a německými,

³⁴ Smetana si báseň pod názvem *Na cestě po rozhraní mezi Čechy a Němci o prázdninách 1842. Laokoon* zapsal do svého *Zápisníku*, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, viz s. 42. Báseň *Laokoon* se objevila v tisku ještě před vydáním Smetanovy básnické sbírky [Y-107], ale až čtyři desetiletí po jeho smrti – viz [Sc69] a [Y-99]. Viz též [Y-101] a [Y-105].

Rozpracovaný námět či koncept básně si Smetana poznamenal do výše zmíněného malého zápisníku přímo během své výzkumné cesty.

³⁵ Druhá verze básně *Laokoon* viz [Y-107], s. 31–32. Viz též rukopisné verze dochované ve fondu [SJ], dokumenty č. 5925-83/13, 5929-83/17a, 5935-83/23, 5938-83/26 a 5944-83/32.

2) *vyšetřiti jména česká míst zněmčených*, a 3) *vyskaumati památky jazyka českého v místech poněmčilých*. ([Y-32], s. 130–131)

Pavel Josef Šafařík, spisovatel, slavista, jazykovědec, etnograf a literární historik, opatřil Smetanův článek delší poznámkou, v níž vysoce ocenil jeho práci a aktivitu. Mimo jiné vyjádřil naději, že bude ... *možné v nedlauhém času přistaupiti k vyhotovení auplné zeměpisné nomenklatury české, bez níž na vydání auplné mappy země České ani pomyslití nelze*. ([Y-32], s. 132)

Josef Čejka (Josef Rodomil, 1812–1862), lékař, politik, spisovatel, muzikolog a autor české hudební terminologie, roku 1842 Smetanovu *Pomůcku k národopisné mappě království Českého* [Y-32] ocenil těmito slovy:

Pomůcka k národopisné mapě království Českého. Od F. J. Smetany. Článek ten jest nejúrodnější celého svazku. On svědčí nám, jak blahodatně práce Šafaříkovy nadějná semena po vlasti rozsívají, ujme-li se jich jen vlastenecká mysl tak ochotně, jak to prof. Smetana vlasti vděk prokázal. Procestovav kraj Plzenský a Klatovský vymezil hranice mezi českými a německými místy, vyšetřil jména česká míst zněmčených, a vyskoumal památky jazyka českého v místech poněmčilých. Komu zpotvoření těchto názvů známo, (z pojednání to jasně každý nahlídne,) nebude se zpěčovati, vřelé díky vzdáti za to p. professorovi, že obrátil prázdniny své k dosažení tak šlechetného účelu. Netrpělivě očekáváme příštích zpráv v časopisu musejním, odhodlá-li se kdo z vlastenců, maje k tomu příležitosti a času, následovati za příkladem poutníka Plzenského, a přispěti k doplnění očekávané národopisné mapy naší drahé vlasti. ([46], s. 282–283)

V závěru článku Smetana přislíbil, že bude dál ve svém „studijním putování“ po Čechách pokračovat a vybízel své kolegy, aby se i oni pokusili zmapovat některý z našich krajů. Předpokládal, že by tak mohla vzniknout česká etnografická mapa. *Časopis Českého museum* měl uveřejňovat, kdo a jaký kraj se zavázal prozkoumávat. Byť Smetanovu výzvu a aktivitu podporoval Šafařík i Čejka, nenašla u českých vlastenců žádnou odezvu. Nikdo na jeho práci ve čtyřicátých letech 19. století nenašel.

O postupující germanizaci a vědeckých způsobech jejího prokázání (např. matematické vyhodnocení údajů, akustické a mechanické testy výslovnosti) napsal Smetana 1. května 1846 v delším dopise Karlu Aloisovi Vinařickému.³⁶ Z dopisu je patrné, jak hluboce se Smetana zamýšlel nad problematikou germanizace.

8. Germanizace

Germanizace českých zemí, zejména západních Čech, Smetanu trápila dlouhodobě, jak dokazují jeho osobní zápisníky. V textu *O zněmčování Čechů* pocházejícím patrně z roku 1842 se zamyslel nad tím, proč je poněmčování tak

³⁶ Smetanův dopis je uložen ve fondu [KAV] v Praze. Kromě líčení germanizace ukazuje Smetanovu snahu pomoci blízkému příbuznému Vinařickému, který se ucházel o úřednické místo v Plzni.

úspěšné. Hlavní důvod spatřoval v nedostatku českých škol. Posteskl si, že neexistuje žádná česká vyšší škola, že mnoho učitelů triviálních škol i na českých vesnicích učí německy a že jistý podíl viny nesou faráři, kteří ve smíšených oblastech neradi střídají jazyk bohoslužeb, protože je to pro ně náročnější nebo český jazyk dostatečně neumí.³⁷

Smetana si již roku 1841 do svého zápisníku poznamenal smutnou reakci na větu

Národ, jehož srdce již nezvedá vzpomínka na velké činy jeho předků, je na pokraji vymizení z dějin – a zaslouží si to,

kteřá byla v německé verzi otištěna v *Österreichischer Beobachter* v srpnu 1841. Souhlasil s uvedenou myšlenkou, ale současně se tázal, zda český národ zná, resp. smí znát své dějiny. V delší úvaze se pozastavil nad tím, že české děti nemají příležitost se učit o dějinách českých zemí, neboť školství je většinou německé, učí se dějepis rakouských a německých zemí, učitelé o českém dějepise mnoho nevědí nebo vědět nechťejí. Nemohou proto rozněcovat dětská srdce.³⁸

O rok později Smetana ve svém zápisníku ironicky reagoval na článek *Die russischen Ostseeprovinzen*, který byl otištěn v *Allgemeine Zeitung* 17. dubna 1842. Autor v něm poukazoval na porušování Pobaltí, uváděl stížnosti tamních Němců, že se mají učit rusky, že školy a úřady budou ruské, upřednostňována bude ruská kultura atd. Smetana si v zápisníku poznamenal: ať si Němci porovnejí situaci s tím, jak se chovají k Čechům, co jim nařizují, resp. dovolují.³⁹

Na počátku roku 1843 Smetana do zápisníku napsal delší úvahu nazvanou *Z počátku roku 1843*, v níž se zamýšlel nad tím, co dobrého či špatného přinese nadcházející rok. Nadšeně se vyjadřoval o vývoji techniky a vědy, oceňoval vývoj některých národů a zdůrazňoval, že Češi musí vést boj za český jazyk a kulturu, jinak dojde k jejich poněmčení. Viděl, jak germanizace postoupila v západních Čechách, jak v Plzni téměř v každém hostinci vítají hosty jen německy, školy jsou německé, divadlo je německé. Zdůrazňoval, že pouhé vlastenecké horlení nestačí, že jsou nutné konkrétní činy. Zároveň si posteskl nad nejednotností českých snah.⁴⁰

Patrně roku 1847 si Smetana do zápisníku poznamenal kratší satirickou reakci na germanizaci, jejíž název zněl *Racker, wollt' ihr ewig leben?* [Darebáci, chcete žít věčně?]. Psal o postupném vzpamatovávání se národa z dlouhodobého

³⁷ Viz Smetanův *Zápisník* uložený ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, s. 45–46. Celý text viz [Š7], s. 264, jeho část viz [Y-107], s. 211–212.

³⁸ Smetana si výše uvedenou větu zapsal německy jako úvod k textu *Známe ale my Čechové ...*, který je v jeho *Zápisníku*. Dochoval se ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, viz s. 55–56. Smetanův text je otištěn v [Š7], s. 372–373.

³⁹ Svoji reakci *Chybilí jste Němci!* si zapsal do *Zápisníku*, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, viz s. 43–44. Celý Smetanův text je otištěn v [Š7], s. 266, a v [Y-107], s. 215–216.

⁴⁰ Smetanova úvaha je v jeho *Zápisníku*, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, s. 38–40. Celý text je otištěn v [Š7], s. 265–266, a v [Y-107], s. 213–214.

útlaku. Současně kritizoval nesvornost Slovanů, kterou považoval za těžkou nemoc bránící rychlejšímu zlepšení situace.⁴¹

Ve čtyřicátých letech si Smetana do svého *Zápisníku* zapsal báseň *Má vlast*, která byla oslavou krásné a svobodné země bez útisku, útlaku a špatných zákonů. Zaznamenal si též báseň *Dáwno widisz ...*, která naopak kritizovala dobové poměry a nesvobodu, a krátký text nazvaný *Kde jest nebe?*, který obsahoval úvahu o životě, světě, dobru a nebi.⁴²

Germanizaci, německý imperialismus a utlačování národů Smetana pranýřoval i v nedlouhé básni *Augsburkyně*. V padesátých letech ji zapsal do svého sešitku.⁴³

Pod dojmem zkušeností z prázdninových cest a nejrůznějších zkušeností se ve čtyřicátých letech Smetanovy názory začaly výrazněji měnit. Přispěl k tomu politický vývoj celé společnosti, která se ve druhé polovině čtyřicátých let postupně radikalizovala.

9. Reakce na Smetanovo Slovo o vychovávaní mládeže české

Při psaní článku *Slovo o vychovávaní mládeže české* [Y-31] Smetana asi netušil, jakou vyvolá reakci. Jeho přítel Jan Jindřich Marek o tom napsal:

Jeho slovo o vychování české mládeže nadělalo hluku a přináší ovoce. Kníže arcibiskup mu psal, projevuje žádost, aby jmenovitě udal osady, v kterých se mládež naše tak po macešsku vychovává. My farářové všickni musili jsme se vyjádřiti, jak to s věcí touto stojí. Zemská vláda zaslala to na gymnasia, každý student musel se hlásiti ku své řeči. Hlásiliť se, jak pověst vypravuje, aby svých profesorů německých nepohoršili, z nazvíce k jazyku německému, že prý tomu lépe rozumějí než českému, bezpochyby »jurantes in verba magistrorum« [dávat na slova učitelů]. Bůh to napraviž! Od vlády bysme snad lecčeho obdrželi, kdyby nebylo Němců a renegátů. Plzeňský krajský pravil v ouzkości své (jeť rozený Němec a neumí slova českého): »Sie wollen uns ausrotten!« [Chtějí nás vyhubit!] ([Š7], s. 371)⁴⁴

Poznamenejme, že čeští studenti na gymnáziích, kteří nebyli národnostně vyhranění nebo kde se češtině nevyučovalo jako nepovinnému předmětu, měli obavu se ke své národnosti hlásit. Nechtěli si pohněvat své německé nebo poněmčené profesory, obávali se, že si pokazí budoucnost apod. Proto raději zapřeli svůj původ a mateřský jazyk.

⁴¹ Originál poznámky je ve Smetanově *Zápisníku od roku 1847*, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5927-83/15, viz s. 1. Celý Smetanův text je otištěn v [Š7], s. 267, a v [Y-107], s. 216–217.

O nesvornosti slovanských národů psal Smetana již v *Zápisníku*, fond [SJ], dokument č. 5926-83/14. Jeho úvaha nese název *Prvotní hřích Slovanů*, viz s. 59.

⁴² Smetanův *Zápisník* je ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14; básně *Má vlast* viz s. 21–22, *Dáwno widisz ...* viz s. 41, *Kde jest nebe?* viz s. 53.

⁴³ Viz též [Y-107], s. 26–27.

⁴⁴ Viz též [Ben], s. 270, a [Dř], s. 62, 71.

Časopis katolického duchovenstva otiskl roku 1866 článek *Česká národnost a kněžstvo katolické* [163], který analyzoval vztah českého katolického duchovenstva k českému jazyku a kultuře, informoval o práci obrozeneckého kněžstva a jeho účasti na národním obrození (tvorba slov a terminologie, skládání básní, sepisování gramatik, učebnic a vzdělávacích textů, překladatelská a dramatická tvorba, psaní kázání a náboženských textů, zakládání a redigování časopisů, boj za rovnoprávnost jazyka, boj za zřizování škol apod.). Je přirozené, že připomněl Slámovy, Smetanovy i Vránovy aktivity proti postupující germanizaci. V textu najdeme toto ocenění:

... *Rozpravy právě dotčené [Slámovy a Smetanovy] jsou a zůstanou významnými doklady, z jakých příčin a s jakou rozvahou i rázností zasazovali se svědomití kněží, chtějíce české mládeži dobýti českých škol, a tudíž českému národu zachovati přirozenou řeč, usnadniti mu pokrok na dráze pravé vzdělanosti a zabezpečiti dědičnou jeho národnost. I byloť pak za oněch časův nemalé statečnosti potřebí k sepsání a uveřejnění rozprav ...*

Stalo se to v „Časopise pro katolické duchovenstvo“ založeném přičiněním nezapomenutelného arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského a vydávaným péčí nejdůstojnější konsistoře Pražské. Takovou měrou nabyli hlasové Slámův i Smetanův tím větší váhy a dobývali průchod spravedlivým tužbám věrných milovníkův řeči a národnosti české. ([163], s. 55–56)⁴⁵

Otakar Kádner (1870–1936), přední znalec vývoje pedagogiky, ocenil roku 1923 ve třetím díle svých *Dějiny pedagogiky* [Kd4] Smetanův podnětný článek *Slowo o wychowawánj mládeže české* [Y-31] a zařadil jej do kontextu snah o zavedení výuky v českém jazyce.⁴⁶

10. Kontakty s přáteli

Za Smetanou často jezdil do Plzně Jan Jindřich Marek. Například 7. února 1844 se v Plzni zúčastnil českého plesu. Pro *Květy* poté napsal článek *Z Plzně. (Český taneční ples.)* [Mk6], v němž s obrovským nadšením popsal atmosféru a průběh prvního českého vlasteneckého bálu v Plzni, který v hostinci *U města Hamburku* pořádali plzeňští ostrostřelci. Účastnili se jej měšťané z Plzně, Rokycan, Klatov, ba i z Prahy, důstojníci, vyšší i nižší úředníci, honorace i obyčejní lidé, kteří se veselili ještě dlouho po půlnoci. Marek oceňoval nenucenou zábavu, vlasteneckou náladu, hudbu i tanec. Současně uvedl, že s velkou radostí poznal v nedávné době několik měst, kde se rozproudil čilý

⁴⁵ Poznamenejme, že František Josef Sláma vydal roku 1831 rozsáhlý článek [Slm], v němž kriticky a důrazně v nelehkém čase pranýřoval postupující germanizaci a nastínil její hlavní odborné i politické důvody, jasně odhalil její příčiny a dopady. Nedal se zastrašit ani policejním vyšetřováním vedeným proti redakci časopisu, tj. proti redaktoru Václavu Vilémovi Václavíčkovi (1798–1862), katolickému knězi a kanovníku metropolitní kapituly u sv. Víta na Pražském hradě (v letech 1847 až 1849 byl lvovským arcibiskupem). Sláma roku 1835 znovu veřejně vystoupil, tentokrát proti zavádění němčiny do triviálních škol na Prácheňsku.

⁴⁶ Viz [Kd4] s. 40–41.

národní život. Smetana a Marek rozhodně nebyli zatrpklými knězi či od života odtrženými učenici.

V létě roku 1844 byl Smetana na delší návštěvě u svého přítele Josefa Myslimíra Ludvíka v Náchodě. Navštívil též Českou Skalici, kde se setkal s Boženou Němcovou.

Vzpomínku na setkání s Josefem Františkem Smetanou a Boženou Němcovou o prázdninách roku 1844 barvitě líčí Josef Václav Frič ve svých *Pamětech* [Fč]. Patnáctiletý mladík se tehdy vydal na zotavenou s Josefem Podlipským na Náchodsko.⁴⁷ Byl okouzlen jak mladou Boženou Němcovou, tak osvíceným, vzdělaným a kultivovaným Smetanou. O setkání napsal:

... odebrali jsme se přes Nové Město do Skalice, kdež učinili jsme právě tam dlící paní Němcové svou návštěvu, a jaké bylo naše překvapení, že našli jsme tam plzeňského profesora Smetanu, který byl z Náchoda učinil si malý výlet, by složil vzácné, již tehdy proslulé a věru znamenité mladé paní poslušnou svou poklonu. Po výtečné svačině, při které rozhovořili se všichni o všech novinkách i osobnostech zasahajících do vlasteneckých záležitostí, při čemž Smetana ukázal se mi býti nadšencem rovněž opravdovým jak svobodomyšlným, sprovodila nás ušlechtilá hostitelka pěkným údolím na silnici k Náchodu, stále nám předbíhající, potoky přeskakující a trhající sobě sem tam kvítka, jež v plnou kytici sebrané zastrčila si za klobouk svůj slaměný. Vše to beze vší koketerie – cítila se tu právě doma, smála se hlasitě, když stanuli jsme v rozpacích před některou nazdařbůh přes potok položenou kládou, již před námi jako kamzík přeběhla – a mezitím, co ubírali jsme se přes tuto jen krok za krokem, tož zvláště tělnatý Smetana velice opatrně, když Podlipský zpytoval hloubku vody svou španělkou – byla již na protější stráni, kdež urvašší některou vzácnou bylinu ptala se profesora na latinské její jméno a sama hned přidala, jak lid jí jmenuje a jaké jí vlastnosti příkládá. Šeřilo se již silně, když po časté zastávce a opětne upomínce, podavší

---

⁴⁷ Josef Václav Frič (1829–1890), český spisovatel, novinář a politik, byl během revolučního roku 1848 radikálním vůdcem studentského spolku *Slávie*, vedl studenty na barikády. Po potlačení pražské revoluce odjel na Slovensko, kde se zapojil do příprav protimadarského povstání. Po návratu do Čech pokračoval roku 1849 v politických aktivitách, byl však zatčen jako člen májového spiknutí a roku 1851 odsouzen za velezradu na 18 let vězení, které si odpykával v Komárně. Roku 1854 byl omilostněn. Roku 1858 byl opět zatčen a roku 1859 propuštěn pod podmínkou, že emigruje. Žil pak v západní Evropě, odkud se stále snažil burcovat a bojovat proti Rakousku. V sedmdesátých letech pobýval v Budapešti a Záhřebu. Do Čech se vrátil až roku 1880 a zcela se stáhl z politického života, věnoval se zejména literární tvorbě, novinářině a redakčním pracím.

Josef Podlipský (1816–1867), český lékař, novinář a politik, studoval na lékařských fakultách v Praze a ve Vídni, jako lékař působil nejprve ve vídeňské nemocnici a později v Praze. Byl výborným a vyhledávaným lékařem, který chudé pacienty ošetřoval zdarma. Měl široký kulturní přehled a rozsáhlé znalosti přírodních věd, dějepisu a zeměpisu. Otevřeně vystupoval proti šarlatánství a pavědám. Byl zručným klavíristou a oblíbeným společníkem. Aktivně se zapojil do revoluce roku 1848, patřil k redaktorům časopisu *Lípa Slovanská*. Od studií psal do různých českých časopisů. V šedesátých letech zasedal jako poslanec v *Českém zemském sněmu*. Jeho manželkou se stala spisovatelka Žofie Rottová (1833–1897, známá pod jménem Sofie Podlipská), sestra spisovatelky Karoliny Světlé (Johanna Nepomucena Rottová, provdaná Mužáková, 1830–1899). Podlipský manželku i její sestru podnítil k literární tvorbě.

nám všem kordiálně ruku, odhodlala se samotna k návratu; vždyť prý za chvílku vyjde měsíček – netřeba nám tedy míti o ni nejmenších starostí, ostatně jest prý v celé krajině tak povědoma, že by uzamčenýma třeba očima bezpečně domů dospěla. ...

Výtečný Smetana, přijmuv pozvání na Opočno, provázel nás cestou zpáteční a získal si v stálé, pro mne velmi poučné rozmluvě plnou i trvalou mou náklonnost, neboť choval se ke mně velice sdílně a blahosklonně, ano vyzval mne potom, což nemálo hochu, jakým já ještě byl, pochlebovalo, bych napsal mu něco ohnivých veršů do památníku. Ač asi dojistá byly jadrny, doufám, že po nich v pozůstalosti vynikajícího kdysi našince nebude památky.

([Fč], s. 163–164)

Dne 30. dubna 1845 byli Josef František Smetana a Jan Jindřich Marek v Plasích jako svědkové na svatbě svého přítele Václava Jaromíra Picka Podsvijanského (1812–1869), úředníka a básníka, autora textu písně *Čechy krásné, Čechy mé*.

S Boženou Němcovou se Smetana opakovaně setkával v Praze. František Ladislav Čelakovský své obdivovatelce, alžbětince Marii Antonii (Josefě Pedálové) psal 20. srpna 1847 o příjezdu Němcové a Smetany do Prahy:⁴⁸

*Večer ve čtvrtek kdo tu? Paní Božena naše. ... Paní Boženu Němcovou a p. profesora Smetanu z Plzně také nyní hostí na krátký čas naše královská Praha.*⁴⁹

11. České knihovny a čítárny v Plzni

Nezdar spojený s nedělní průmyslovou školou Smetanu neodradil od osvětové práce. Roku 1844, nebo snad o něco dříve, zřídil z dobrovolných příspěvků veřejnou čítárnu a knihovnu na plzeňském Lochotíně. Umožňovala četbu českých časopisů, zábavných i vzdělávacích knih. Po roce však zanikla pro nedostatek financí a malý zájem čtenářů, k němuž asi přispělo i to, že Lochotín byl přeci jen daleko za městem. Zdá se, že Plzeň ještě nebyla připravena na takovouto novinku, nedokázala docenit, využít a finančně podpořit možnost veřejně číst nebo si dokonce půjčovat českou literaturu.⁵⁰

Není jasné, proč Smetana zvolil právě Lochotín. Byl sice vyhledávaným odpočinkovým cílem výletů, ale přeci jen se nacházel asi třicet minut chůze od centra města. Byl oblíbeným místem již od třicátých let 19. století, byla zde krásná příroda, minerální prameny, promenády, park, pavilony a restaurace. Konaly se zde různé letní akce. Jedním z důvodů Smetanovy volby mohl být jeho osobní vztah k Lochotínu – rád se tam procházel, vždyť od dětství miloval přírodu. Při svízně schůzi prý promýšlel koncepci svých učebnic, čerpal inspiraci

⁴⁸ O životě Marie Antonie je základní informace v části věnované Josefu Vojtěchu Sedláčkovi ve druhém svazku této monografie.

⁴⁹ Dopis je otištěn v [BČ], s. 573–574, o Němcové a Smetanovi na s. 584.

⁵⁰ Viz L. Silovský: *Když blesk trefil knihovnu*, s. 42–43, in [Sil2].

pro své přírodovědné články apod.⁵¹ Lochotínu Smetana věnoval krátkou básně, která byla později vyryta do kamenné desky a umístěna při vstupu do nevelké lochotínské jeskyně.⁵²

V knížce Ladislava Silovského *100 zajímavostí ze života Plzeňanů za císaře pána* [Sil2] se můžeme seznámit s jednou z tradovaných historek vztahujících se k Josefu Františku Smetanovi. V kapitole *Když blesk trefil knihovnu* stojí:

Nadšení pana Smetany se mu málem stalo osudným, neboť v knihovně trávil velké množství času. Jednoho dne se nad Plzni rozpoutala prudká bouře a do knihovny udeřil blesk, který způsobil velkou škodu. Právě tehdy dlel v knihovně i buditel Smetana, ale našťastí nedošel žádné životní újmy, jen úlek byl značný.

([Sil2], s. 43)

Pokud je tradovaná historika pravdivá, není vyloučeno, že k zániku lochotínské knihovny přispělo i poškození budovy, kde se nacházela.

Ani lochotínský neúspěch Smetanu ve vzdělávacích aktivitách nezastavil. Neodradil ho od snahy šířit v Plzni českou literaturu a jazyk. Roku 1845 založil pro studenty i pro veřejnost českou knihovnu při Filozofickém ústavu. Její vznik byl opěvován v *Květech* v lednu roku 1846 těmito slovy:

Nowá knihowna w Plzni. Mezi krásnou pletí byly w letošních Kwětech pro swou netečnost we věcech národních Plzenské krásky nejwíce pokárány. Odkud tato newšímwost mateřského jazyka? Snadže tímto nowým rokem, jenž mnohou změnu přinesl, i tato ostýchawost pomine, a to tím spíše, an se jim krásná příležitost nahodí, w přirozeném jazyku se wzdělawat. Zřídil totiž, jak nám právě přátelský dopis oznamuje, náš wýtečný Smetana (hlawně owšem pro studující na ústawu libomudrcském) českou knihownu. Bůh dej, aby dobročinné a Plzni tak potřebné podniknutí toho hojné owoce přinášelo. Na wás, děwy zpanilomyslné, bude záležeti, abyste z tohoto pokladu rozum oswitily a srdce rozehrály; welectěný p. zakladatel se jistě w každé případnosti laskawým pomocníkem prokáže. ([59], s. 12)

Je zajímavé, že autor zprávy apeloval zejména na dívky, které měly velmi omezené možnosti studia, aby se o knihovnu zajímaly a půjčovaly si z ní vhodnou literaturu pro své další vzdělávání. V únoru roku 1846 otiskly *Květy* dopis Maximiliana W., který poměrně podrobně informoval o vzniku, významu i obsahu knihovny, o Smetanově úsilí a podpoře jeho přátel:

Slowútný náš wlastenec, p. Josef Smetana, dr. filosofie a professor fysiky na zdejším lyceum, nejhlawnější to podpora a rozšiřowatel jazyka českého w Plzni, zase nowý důkaz swého wlastenského snažení na jewo dal. Uznáwaje totiž, jak potřebné jest čtení knih českých k zdokonalení se w jazyku našem materském; a wěda jak skrownounké prostředky studující mládež w Plzni k tomu nachází,

⁵¹ Na základě vzpomínek pamětníků uvedl Jaroslav Schiebl v článku [Sc30], že Lochotín byl Smetanovým zamilovaným místem, kde byla krásná příroda a kde byl obklopen mladými liberálně smýšlejícími Plzeňany, kteří zde rádi trávili volné chvíle.

⁵² Text básně viz [S9], s. 165. Viz též [N1], kniha 7, s. 488.

umínil si na zdejší filosofickém ústavu knihovnu českou založiti. Poskytl sice k tomuto chvalitebnému oučelu i posluchači filosofie nějakých peněžitých příspěvků – dal každý co mohl, pochvaly to hodno – nejvíce ale poskytl on, zač nemůžeme opomenouti, jemu veřejně nejvroucnější díky vzdáti.

Tak má jeho oučinkováním zdejší filos. ústav knihovnu českou, již se sic ne počtem, ale cenou knih málokterá w Čechách wyrowná. Obsahujeť jádro všech klassických spisů starší i nowější literatury naší, jmenowitě: Výbor z literatury české, *Historiam politicam* od Weleslawína, *Historiam tripartitam sacrae ecclesiae Eusebii* (poslední dvě věnowal knihowně welebný pan Karel Růžička, ředitel zdejších německých škol normálních), *Labyrint swěta*, *Slowníky Jungmanna* a *Šumawského* (ty mimo jiné drahocenné knihy věnowal zakladatel p. Josef Smetana, dr. filos.), *Jungmannowu slowesnost*, české překlady Homera, Thomsonových počasí a jiné wýtečnější spisy, zábawné i poučující. *Pilnost*, s kterou studující těchto knih použíwají, slibuje krásné owoce. ([Max], s. 76)

Knihy byly umístěny ve zvláštní velké skřini. Každou sobotu si zájemci pod dozorem profesora Karlíka, který na gymnáziu od roku 1849 vyučoval český jazyk, mohli půjčovat kvalitní českou literaturu a odnášet si ji domů. Smetana, jeho přátelé, studenti i žáci ji obětavě kupovali z vlastních prostředků a rozšiřovali tak knižní fond. Po Smetanově smrti se knihy staly součástí velké knihovny gymnázia, nyní jsou ve fondech *Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje*. Knihy byly zaneseny do seznamu českých knih v katalogu gymnaziální knihovny, který byl roku 1900 zveřejněn ve výroční zprávě školy.

Zajímavý materiál, který ukazuje rozkvět českého fondu knihovny Filozofického ústavu v Plzni, je uložen ve fondu [SJ] (dokument č. 5945–83/33). Jedná se o čtyři listy sešité nití. Na pěti úzkých stranách je zapsáno 206 českých knih (některé jsou vícesvazkové), které měli k dispozici studenti. Patrně se jedná o výše zmíněný fond české knihovny zřízené v polovině čtyřicátých let 19. století. Na dalších třech úzkých stranách jsou zapsány české knihy a časopisy, které vlastnil profesor Hugo Jan Nepomuk Karlík. Není jasné, zda i tyto knihy si mohli studenti v případě zájmu vypůjčovat.⁵³

12. Přírodovědné práce

Roku 1842 publikoval Smetana v časopisu *Wlastimil* krátké články s astronomickou tematikou nazvané *Wrchy a doliny na luně* [Y-27] a *Mlhowiny* [Y-28].

V prvním z nich se věnoval měsíčním pohořím a kráterům, které nazýval *sluge*. Jejich vznik nebyl ve Smetanově době objasněn.

Ne méně pamětihodny gsau sluge, giž na měsječnym powrchu pozorowati gest, gelikož některé z nich gsauce tři a čtyry mjle zhlaubj, až čtyřidcet mil w průměru obnášegj. ...

⁵³ Mezi Karlíkovými knihami jsou například Sedláčkovy učebnice geometrie (1822) a fyziky (1825, 1828).

Gest těžko, wywinutj těchto nesmjrných slugj s něgakau opravdowostj wyswětliiti. ([Y-27], s. 181)

V druhém článku Smetana zmínil známého anglického astronoma Williama Herschela (1738–1822), jeho syna Johna (1792–1871) a francouzského matematika, fyzika a astronoma Pierra Simona de Laplace. Velmi stručně naznačil teorii vzniku Sluneční soustavy:

... nowějšj zkaumánj obgasnilo i domnělý způsob, gak nowé swěty w život powoláwány býwajj ...

... gak naše oběžnicowá (planetárnj) saustawa se utwořila. Slunce býwalo plynnau mlžinau, pauhým oparem, pozděgi w nynějšj podobu zhustlým, a mežitjm, a co se to dalo, plodila gaksi a wypuzowala ze sebe oběžnice (planety), gednu po druhé, napřed neywdálenějšj, pozděgi ostatnj, kteréž bližšj gsau.

([Y-28], s. 181–182)

Dne 29. března roku 1843 publikoval Smetana v 25. čísle časopisu *Kwěty* krátkou zprávu *Z Plzně. Swětlo zodiakálnj z gara 1843* [Y-30]. Uvedl, že asi od 16. března je každý večer vidět na jihozápadním nebi tzv. *zodiakální světlo* (též *zvířetníkové*).⁵⁴ Poznamenal, že

... Půwod swětla toho potud přjrodoskumci newyskaumali. ([Y-30], s. 100)

V následujícím, 26. čísle z 1. dubna Smetana zveřejnil k předchozímu článku stejnojmenný dodatek datovaný 26. března. Psal jej a poslal k uveřejnění tedy ještě před zveřejněním předchozího článku.

Práwě přicházegj zpráwy, že ona přjmočárná swětlá prauha, gižto gsem za zwláštňj paprsek záře zodiakálnj, výše k západu widitelné držel, swětla tomu nepřináležj, něbrž welikánská kometa gest. ([Y-30], s. 104)

Smetana uvedl, jak byla kometa v předchozích dnech pozorovatelná. Problém s její identifikací vznikl proto, že neměla viditelné jádro. V závěru své krátké poznámky se vrátil k problematice zodiakálního světla:

Wlastnj swětlo zodiakálnj, tak gak we zprávě předešlé popsáno bylo, potud geště w každý gasný večer se ukazuge, w mjstech prawého západu w podobě bleděškwaucjho gehlance neb troggehelnjka neurčitě rozplynulého šikmo nad obzornjck wystupuge ... ([Y-30], s. 104)

V letech 1846 a 1848 Smetana publikoval v *Časopisu Českého museum* rozsáhlou a velmi zasvěcenou recenzi *Alexandra z Humboldta Kosmos* [Y-40] a [Y-47]. Týkala se prvních dvou dílů slavné pětidílné monografie německého přírodovědce Friedricha Heinricha Alexandra svobodného pána von Humboldta (1769–1859) nazvané *Kosmos – Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*,⁵⁵

⁵⁴ Zodiakální (zvířetníkové) světlo vzniká rozptylem slunečního světla na částicích prachu a plynu. Bývá vidět na jarní večerní obloze a na podzimní ranní obloze jako slabý světelný kužel podél ekliptiky.

⁵⁵ Johann Georg Cotta, Stuttgart, 1845, 1847, 1850, 1858, 1862.

kteřá sehrála důležitou roli v rozvoji astronomie a přírodních věd a v jejich popularizaci. Svou recenzí Smetana mimo jiné prokázal, že pečlivě sleduje kvalitní nejnovější odbornou literaturu. Další díly Humboldtovy monografie, patřně vzhledem k pokračující oční chorobě, již recenzovat nemohl.

Smetanův článek *Krwawé nebe* [Y-51] otištěný v novinách *Posel ode Mže* se týká polární záře, která je na našem území málokdy pozorovatelná. Když se 17. listopadu 1848 po desáté hodině večerní objevila na obloze, vyvolala jak velké překvapení, tak zděšení:

... ukázala se skoro celá obloha rudým světlem oswícená, jakoby záře welikánského plamene po celém nebi rozplynuta byla. ... mnozi s hrůzou pozorowali ... ([Y-51], s. 3)

Smetana stručně objasnil příčinu tohoto jevu, poměrně srozumitelně, a to na úrovni tehdejšího poznání (o výronech hmoty ze sluneční korony tehdy nebylo nic známo). Snažil se svým článkem zbavit čtenáře obav.

Byla však tato ohniwá záře přirozený úkaz na nebi ...

... Půwodem takowých září sewerních jest látka magnetická země naší, kteráž na pólích kaule zemské se wywinujíc úkaz tento práwě tak způsobuje jako látka elektrická we wzduchu, která, jak známo, blesk a hromobití zplozuje. ... Záře sewerní není tedy nic jiného nežli bauřka magnetická, tak jako blesk elektrická, s tím toliko rozdílem, že nám žádného nebezpečí nepřináší ... ([Y-51], s. 3)

Svůj článek Smetana uzavřel větou, kterou se opět snažil uklidnit čtenáře.

... Čerwené nebe nezweštjuje nám žádné krwe prolití, a když ji lidé proléwají, sami od sprawedliwého nebe trestáni býwají. ([Y-51], s. 3)

Roku 1849 vyšel v časopisu *Posel od Budče. Časopis pro učitele, vychovatele a vůbec přátele mládeže* článek *Povětroně ohniwé (Z fysiky Josefa Smetany.)* [Y-54]. Jak je uvedeno v podtitulu, článek je převzat ze Smetanovy učebnice *Sjlozpyt čili Fysika* [Y-29]. Sestává z odstavců *Bludičky, Koule ohniwé, Hvězdy padající, Kameny powětrní, Powětroně ohniwé* a *Půwod kulí ohniwých*.

13. Vážný úraz

Při jednom z večerních návratů z Lochotína v prosinci roku 1844 spadl Smetana za šera na kamenné sedátko a rozbil si hlavu. Krátkou zprávu popisující tragickou událost přinesly 17. prosince 1844 *Kwěty*:

Náš welectěný, o wlast zasloužilý lidomil pan Dr. J. Smetana, prof. přírodopytu, české lit. atd., utrpěl dne 12. prosince hrozný ouraz. Zůstawiw okolo půl šesté hodiny wečer hostinec na Lochotíně ubíral se s třemi našinců k domowu. Kdo Lochotín zná, wí, že wozowá cesta, přímo od hostince k Plzni wedoucí, wyšje leží nežli zahrada dole rozložená. Nepomysle na blízké neštěstí, odwážil se příliš na kraj, klopýtnul přes malý pahorek a padl zrowna po hlavě asi pět loket

zvýší dolů na kamenné sedátko, letního času za pohovku sloužící; lebka, čelo a ostatní články těla, obzvláště ale hlava utrpěla veliký ouraz. Skoro 48 hodin ležel tento miláček náš v těch největších bolestech, ani sebou nehýbaje, zelen od každého soucitného a věrného Čecha. Lékařové o jeho uzdravení neunavně pracující, kojí nás naději, že se opět zotaví. Bůh nám ho zachovej!

([Wm], s. 603)⁵⁶

Martin Hruška, plzeňský archivář, popsal na základě vyprávění tradovaného v Plzni Smetanův úraz dramaticky:

Dne 12. prosince 1844. na večer v 3/4 6. hodin professor fyziky Dr. Josef Smetana, vraceje se ze sadů Lochotínských do města a zbloudiv ve tmě již panující, spadl se zdi as 9 stop vysoké a sice tak nešťastně že polomrtev nalezen byl.

Štěstí bylo, že přátelé jej doprovázející nespatriřve ho mezi sebou po něm pátrali, až jej našli.

Odnesše jej ihned do hostince lochotínského, přivolali lékaře a kaplana P. Jana Bernarda, kterýžto mu generální absoluci udělil. Lékařskou pomocí mu přispěchali páni doktoři Škoda a Jahl a teprve po dlouhém namáhání podařilo se jim opět k životu jej přivésti. S neštěstím jeho mělo veliké množství přečetných jeho přátel upřímnou soustrast. Po celých pět neděl lůžka neopustil.

([Hr], s. 445)⁵⁷

Z Hruškovy zprávy vyplývá, že Smetanu ošetřovali nejlepší plzeňští lékaři. *Květy* otiskly 24. prosince 1844 krátkou zprávičku sepsanou na základě delšího dopisu z Plzně. Informovala čtenáře, že Smetana je stále ve vážném stavu. Jeho nejhorší rány se sice hojily, ale on stále nenabyl vědomí, blouzní v horečkách a lékaři se obávají zánětu mozku.⁵⁸

Karel Václav Seydler (1847–1883), středoškolský profesor, historik a organizátor kulturního života na Pardubicku, napsal roku 1881 rozsáhlou studii [Sey] věnovanou památce Josef Františka Smetany. Kromě dobové literatury využil i paměti, které sepsal Alois Rückauf, Smetanův synovec. Děsivý pád, úraz a jeho léčení zachytil podle autentických vzpomínek takto:

⁵⁶ O úrazu viz též L. Silovský: *Smetanův lochotínský pád*, s. 120–122, in [Sil2].

⁵⁷ Správně mělo být uvedeno Josef Bernard; byl tehdy třetím plzeňským kaplanem při chrámu sv. Bartoloměje. Byl aktivním účastníkem revolučního roku 1848, za což si vysloužil policejní dohled a šikanu. Později byl arcibiskupským kanovníkem v Praze. Generální absoluce je tzv. generální rozhřešení hříchů, které se obvykle uděluje v případech nebezpečí smrti, když již nestačí čas k individuální zpovědi nebo když je kvůli stavu umírajícího nemožná.

František Škoda, přední plzeňský lékař, spravoval městskou nemocnici. Bylo o něm již pojednáno v kapitole věnované německému gymnáziu a Filozofickému ústavu v prvním svazku této monografie.

David Jahl (1808–1883) působil v letech 1841 až 1881 jako vedoucí lékař městské nemocnice v Plzni. Byl prvním plzeňským městským lékařem, roku 1883 byl jedním ze zakladatelů *Spolku českých lékařů v Plzni*.

⁵⁸ Viz [49].

Dne 12. prosince 1844. ubíral se ve společnosti tří přátel pod večer okolo půl šesté hodiny z místností lochotínských do města. Spěchali, aby ještě v čas dorazili do divadla; jen Smetana se ještě na okamžik do hostince vrátil. Přátelé jeho šli dále – avšak Smetana nepřicházel; volali – žádný neodpovídal; domnívali se, že snad žertuje, a popošli opět kousek cesty, však když Smetana dosud se nevracel, bylo jim nápadno, i vrátili se rychle do hostince, leč – nenalezli zde přítele svého, aniž na opěťované volání jich se jim kdo ozval. Konečně zaslechli slabé sténání a přikvapivše se světlem našli ubohého přítele v krvi ležícího a bez vědomí. Smetana chvátaje, aby přítele své dohonil, a za mlhavého počasí zimního večera nevida dobře na cestu, spadl po hlavě s kolmé stěny asi 2 sáhy vysoké, tehdy ještě zábradlím neopatřené, na kamenný stůl, který byl dole, a s toho na kamennou lávku; pádem tím těžce se poranil na celém těle, zvláště pak na hlavě, ze které se mu proud krve řinul, a ocel jeho brejří zaryla se mu hluboko do záhybu mezi čelem a nose. Přes noc musil zůstat v hostinci; až druhého dne odneslo jej asi 6 mužů v posteli těžce nemocného do města. Snadno lze si pomyslit, jak ohromila žalostná událost přítele a ctitele váženého lidomila – a k těm náleželo všechno obyvatelstvo Plzně a vůbec všichni věrní vlastenci té doby. Dlouho zápasil milovaný muž s největšími bolestmi, nebezpečná horečka vyvinula se, i bylo se obávati, že dostaví se zánět mozku; dlouhý čas nemocný nikoho ze svých známých nepoznával; sestra jeho (pí. Rückaufová) s chotěm svým věrně ho opatrovala, také dva studující střežili ho každou noc, a množství občanů plzeňských, vřelým soucitem jsouc puzeno, přicházelo, aby se dověděli, jak se mu vede. ([Sey], s. 104)

Zpráva o Smetanově úrazu se rychle rozšířila v české vlastenecké společnosti, jak ukazují například dva dopisy Josefa Jungmanna Antonínu Markovi. Dne 19. prosince 1844 Jungmann napsal:

... Že Vojtěch Nejedlý umřel, bude V^{ti} [= Vašnosti] již známo z časopisů; že ale Smetana náš s smrtí zápasí, a to s hroznou smrtí – nebude Vám vědomo. On prý vraceje se z procházky, tuším předešlou neděli, do českého divadla v Plzni, spadl se skály vysoké, vrazil sobě oční skla i nos do hlavy, a dále ještě padna kříž zlámal. Lékařové jej za ztraceného dávají. Ta zpráva mne nad míru ulekla a zasmutila. ([202], s. 437)

Jungmann znovu informoval přítele Marka o Smetanově stavu 2. ledna 1845:

... Smetana, bohužel, málo má naději k zniknutí ze své otrlosti, zdá se býti mozek jeho porouchán. ([202], s. 438)

Smetana musel pět týdnů takřka nehnutě ležet, jeho stav byl dlouho vážný. Jak bylo již výše uvedeno, obětavě ho ošetřovala jeho mladší sestra Marie s manželem Janem Rückaufem, vypomáhali přátelé i studenti. Smetana se nakonec začal postupně vzpamatovávat a nabývat sil k radosti svých spolupracovníků, současných i minulých studentů.

V čase Smetanova uzdravování se šířily různé zprávy o jeho zdravotním stavu. Mezi českými vlastenci se prý dokonce vykládalo, že Smetana se měl účastnit nějaké tajné schůzky, kterou vyčmouchali a rozehnali četníci. Když před

nimi Smetana nocí prchal, spadl ze skály. Důvěryhodnost této zprávy byla asi nulová, přesto se šířila a lidé jí věřili.⁵⁹ Snad i proto jeho přátelé opakovaně podávali tisku zprávy o jeho zdravotním stavu, aby vyvrátili šířící se fámy.

... Jak nás polekala zpráva, že to s naším Smetanou zle vypadne! Zatím ale newězí w takowém nebezpečí, aniž všechno prawda, co se myslilo a powídalo. Raněn je na čele, nad lewým okem a trochu nad prawým okem, rány jsou ale jen powrchní a žádná smrtelná; jenom o zapálení mozku bylo se co bát, w brzku již ale všechno bude dobře, a snad by již také bylo, kdyby ho tolik lidí widěti nechtělo a návštěwami ho neobtěžowalo. Dwa studující, kteří ho každou noc střežili, jsou již propuštěni a všechno se těší na brzké uzdraweni jeho. Nemohu wám ani wypsati, jakého účastenství ta událost nalezla! ([50], s. 624)

Jakmile se Smetanův stav zlepšil, začal uvažovat, že zahájí výuku, o čemž jeho přátelé informovali českou vlasteneckou společnost krátkou zprávou následujícího znění:

Náš weledůstojný prof. Smetana se již tak zotawil, že na příští týden ouřad swůj opět nastoupiti zamýšlí. Zpráwu tuto zdělujeme proto, aby se laskawému wlastenectwu prawdou wyhowělo, a marně zde onde se roztrušujícím powěstem předešlo. ([51], s. 15)

Po uzdravení se Smetana opět s velikou vervou pustil do výuky. Na počátku února 1845 jeho přátelé radostnou zprávu oznámili tisku:

Z Plzně nám k radosti naší oznamují, že prof. Smetana, ouplně pozdrawen, již opět přednáší. Rána na čele je prý w podobě hwězdy zacelena, na nose a rtu widěti malou jizwu. Pozdrawení jeho učinilo rovněž tak radostné pohnutí, jakož jeho pohroma každé srdce leknutím a žalostí naplnila. — Nebesa ho děle ostríhejtež, jakož každého, kdo se službám wlasti tak obětuje jako Smetana!

([52], s. 60)

Pražští univerzitní studenti, bývalí Smetanovi žáci, radostně uvítali jeho uzdravení básní *K Uzdrawení Weleučeního, Důstojného Pána, Pana Františka Josefa Smetany, doktora filosofie a professora fysiky na ústawu filosofickém w Plzni, etc. Od wděčných Jeho žákůw na uniwersitě Pražské r. 1845* [58]. V slavnostní úpravě byla vytištěna v knížecí-arcibiskupské tiskárně v Praze.⁶⁰

Smetanovi přátelé, kolegové a studenti připravili na 6. únor 1845 oslavu jeho úplného uzdravení. V poledne zazněla báseň, kterou složil Jan Jindřich Marek. Následovalo srdceryvné objímání a blahopřání k uzdravení, které přešlo ve větší hostinu, již se účastnili i plzeňští měšťané. Ta se volně přeměnila na přátelské odpoledne, při němž byly zpívány národní písně a písně složené Smetanovými přáteli. Radostné pesání se protáhlo až do desáté hodiny večerní, kdy se hosté rozešli do svých domovů. Hlavními organizátory akce byli Smetanovi přátelé Jan Jindřich Marek a Václav Jaromír Pícek Podsvijanský.⁶¹

⁵⁹ Viz [Š9], s. 84.

⁶⁰ Exemplář s věnováním prof. A. O. Šindelářovi, Smetanovu koleгови, je uložen ve fondu [JFS].

⁶¹ Viz [53] s básní J. J. Marka. Markova báseň vyšla tiskem v slavnostní úpravě pod

Smetana poděkoval za své uzdravení a nevšední pomoc přátel i studentů malou zprávičkou nazvanou *Mé díky!* [Y-34].

Také Plzeň se radovala ze Smetanova uzdravení. *Městské divadlo* uspořádalo na jeho počest v dubnu 1845 české představení; na repertoáru byl Klicperův *Divotvorný klobouk*.⁶²

14. Kritika poněmčování Plzně a nezájmu o důležité aktivity

Na konci prosince 1846 otiskly *Květy* dopis z Plzně jakémusi Jaromírovi. Autor, plzeňský rodák podepsaný zkratkou J. B., prý po letech zavítal do města, kde pobyl osm dnů. Navštěvoval známé, chodil po městě, do obchodů a restaurací. Udivilo ho, jak špatně česky lidé mluví, jak se špatná čeština proplétá se špatnou němčinou, jak měšťané i prostí lidé němčí, jen aby se dostali do vyšší společnosti nebo získali lepší práci, jak málo žije česká kultura a jak nepatrné jsou aktivity českých vlastenců. Kritizoval i nepochopení Smetanových snah:

... Před několika lety zřídil welectěný p. prof. Smetana z dobrovolných příspěvků na Lochotíně soukromnou čítárnu českých časopisů, zábavných a užitečných knih. As po roce tato nadějná hvězda zhasla. Ten samý lidumil uwedl nedělní průmyslovou školu, w nížto se weškeré předměty česky přednášely. Jak jsem se dowěděl, kleslo dosti brzo i toto důležité podniknutí. Jediná nit, na které Plzeň s nadějí vlasteneckou ještě souwisí, jsou české hodiny pro studující mládež w neděli a we čtvrtek též p. professorem Smetanou držané. ([63], s. 628)

Následovalo volání po větších vlasteneckých aktivitách, podpoře vzdělávání a výchovy, po probuzení národního života a národní hrdosti, které se proplétalo s kritikou plzeňských poměrů. Není jasné, kdo byl autorem tohoto dopisu. Reakce Plzeňanů na sebe nedala dlouho čekat.

Na konci ledna 1847 redakce *Květů* otiskla *Dopis. Z Plzně* [64], který byl podepsán *Hosté z Bílé růže*.⁶³ Jednalo se o ostrou reakci kroužku vlastenců, který se scházel v proslulém plzeňském hostinci *U Bílé růže* a jehož členem byl i Smetana. Bylo to volné sdružení, spíše „stolní společnost“, která četla české i německé noviny a časopisy, diskutovala o problémech doby, o událostech v zemi i ve městě, probírala novinky, které do Plzně dorazily apod. V jistém vlasteneckém rozhořčení poslali do *Květů* odpověď:

Bylo nám welmi líto, w čísle 155. lonských Kwětů čísti nejenom omylnou, ale i urážliwou zpráwu o Plzni, od pana J. B., plzenského rodiče, zaslanou.

Předstírá nám němčení, klesání jazyka materského, ano i bázeň před paprskami národního soucitu a běduje nad námi hůř nežli Jeremiáš na zříceninách

názvem *Hlasy vlastenců k radostnému uzdravení důstojného, wysoce učeného Pána, Pana Josefa Fr. Smetany* ... (2 listy, 1845), viz fond [SJ], dokument č. 5949-83/37. Roku 1889 byla přetištěna (viz [204], č. 36 z 4. 5., s. 1).

Slavnost je připomenuta v [Sey], s. 104.

⁶² Viz [Pich], s. 81.

⁶³ *Hosté z Bílé růže* jsou připomenuti na mnoha místech článku [Sc30].

jerusalemských. Pláč a bědování sluší ženskému pohlaví; muž jadrné mysli jedná radou a snahou, a používá wloh od přírody mu daných k uskutečnění vyšších ideí, jež nadšený duch jeho pojal. Kdybychom tedy w skutku byli klesli a tak hluboko klesli, žebychom i politování p. J. B. hodni byli, bylo by mu co krajanu přináleželo, nás na vyšší závěry pozorný učiniti, nám prawou k dosáhnutí jich cestu okázati. Bohu díky, toho potřebí není. Chtěl-li ale již nás pokárati, wady, které na nás spatřiti se domníwal, po světě rozhlásiti, mohl alespoň něco důwodného a prawdiwého pronesti. ([64], s. 43)

Následovala obhajoba plzeňských vlasteneckých aktivit a kritika názorů pana J. B. Zdůrazněno bylo, kolik bohatých měšťanů a úředníků se hlásí k českému jazyku a české kultuře a že plzeňští vlastenci se neradi chlubí v denním tisku. Redakce *Květu* však v poznámce pod čarou připojila: *Nic by neškodilo, kdybyste to činili.*

Pisatelé též reagovali na kritiku neúspěchu Smetanových aktivit. Uvedli řadu podstatných informací, které však pokazili řadou výmluv a mimoběžných odpovědí:

... že se česká čítárna, na Lochotíně p. prof. a dokt. filos. Smetanou založená, jen rok nawštěwowala. Tato čítárna byla, jak pan J. B. sám přiswědčuje, soukromná, ona nezaměřowala na obecenstwo působiti. Zahynula-li, tedy obecenstwo toho winno není a nezaslouží žádné wýčitky.⁶⁴ Pak se tam scházeli jen muži, kteří již dříwe horliwí vlastenci byli, ač swým patriotismem takowý powyk nedělali jako pan J. B., a kteří tím, že jsouce knihami českými dostatečně zásobeni a nepotřebující soukromné čítárny tuto nenawštěwují, nepřestali vlasti wřelý soucit w srdci zachowáwat. Či snad by se pan J. B. chtěl osmělit, slowutnému p. prof. Smetanowi neb mužům, w jejichž společnosti si tento libuje, takowé wýčitky dělati?! ([64], s. 43)

Reakce vlasteneckého kroužku ukázala, že ani Smetanovi přátelé nepochopili jeho osvětové a vzdělávací snahy. Ostatně to dokazuje i jejich odpověď na kritiku zániku nedělního vyučování řemeslnické mládeže:

... Že zdejší česká průmyslowá škola k delšímu wěku nedospěla, toho nejsou česká učení příčinou. Jak jsme již výše podotknuli, jsou naši průmyslníci wůbec Češi, a kdyby toho stupně wzdělanosti byli dosáhli, aby seznali, co jim posawád chybí a co by jim průmyslowá škola prospěla,⁶⁵ jistě by raději česká než německá poučowání, kterým by wětší jich díl ani nerozuměl, poslouchali. ([64], s. 43)

V závěru dopisu *Hosté z Bílé růže* vysvětlovali, že krejcarové sbírky sloužily k získání prostředků na noviny do hostince, kde si je mohli zapůjčovat všichni návštěvníci. Zdůrazňovali, že to je důvod, proč byly a jsou zakupovány německé i české listy. Zvali pisatele k nové návštěvě, aby se přesvědčil, že již odebírají *Květy*, *Wčelu*, *Poutníka* a *Pražské Nowiny*.

⁶⁴ Redakce k této větě připojila trefnou poznámku pod čarou: *Kde tedy hledati winu?*

⁶⁵ Redakce k tomu vtipně poznamenala: *Wšak to práwě se Plzni wycítá, že posud nedospěla k poznání prawých swých potřeb.*

Redakce za článek připojila zajímavý dovětek, který velmi přesně vystihl plzeňskou situaci – plané řečnění a nedostatek pochopení i podpory důležitým záměrům:

Ze všeho widěti, že Wám, páni Plzeňané, sprawedliwá dítka srdcem hnula, a jiného pan J. B. nic neobmýšlel. Na to pak, co o lásce k otčině prawíte, místo odpovědi tážu se Wás, co člověku nestrannému přednějšiho má býti, prawda aneb otčina? Takowá láska k otčině, jakou Wy žádáte, na was podobá se lásce slabé matky k nezvedenému dítěti, která všechny necnosti zrozeňátka swého přikrýwati a omlowati se snaží. ([65], s. 43)

S odstupem času a chladnou hlavou se dá říci, že J. B. kritizoval právě ty jevy, s nimiž se vlastenci v Plzni po celá léta těžce potýkali. Neradi však přijímali kritiku svého nepřilíš úspěšného konání.

15. Nový svátek

Roku 1846 publikoval Smetana v *Časopisu pro katolického duchowenstwo* delší článek nazvaný *Nowý swátek Plzeňský* [Y-41]. Podrobně v něm vylíčil historické události, které vedly k jeho vzniku. Stal se tak prvním, kdo se zcela seriózně věnoval historii tohoto svátku.

Podrobně popsal, jak byla Plzeň v západních Čechách vždy pevnou baštou katolické víry. Uvedl, že se ji husité čtyřikrát neúspěšně pokusili dobýt, ale nakonec odtáhli s nepořízenou. Připomněl nejen drancování klášterů husity, ale i plenění země a vraždění obyvatelstva křižáckými vojsky a ukrutnosti strany katolické (například upálení husitského kněze v Plzni). Odsuzoval veškeré války a brutální násilí, ať je páchal kdokoli.⁶⁶ Velmi zajímavá zmínka v jeho článku se týká disputace plzeňských mistrů s mistry husitskými. Smetana sarkasticky uvádí, jaký argument v disputaci zvítězil:

... disputace, ... w nížto mistři katoličtí w Plzni zwítězili, a hlawní lidu proti Husitům byl důwod ten, že šibenice plzeňská starší jest nežli wíra husitská.

([Y-41], s. 556–557)

Smetana kritizoval, jak snadno se Plzeňané postavili na stranu papeže a opustili svého krále, jak si vylepšili svůj znak a získali výhody. Je překvapivé,

⁶⁶ Smetana a někteří jeho tepelští spolubratři neměli rádi válčení a jeho důsledky, mnozí měli v paměti napoleonské války. Ve Smetanově pozůstalosti (složka [Ch-20]) jsou materiály dokládající jejich specifický černý humor – protiválečná satira kritizující napoleonské války, zpupnost generálů, strach vojáků a neštěstí obyčejných lidí. Je zde též Smetanova německy psaná báseň *Dem holden Lenz*, kterou věnoval profesoru Leonardu Lenzovi, svému kolegovi a příteli. Má výraznou protiválečnou tematiku: *Žádné války, žádná vojska, žádní pyšní generálové ...*

Smetana si dobře uvědomoval důsledky válečných událostí – chudobu, bídu, epidemie a neúrodu. Na okraje dopisu ze 4. března 1835, který sepsal Ferdinand Kuglitz, kněz v Chotěšově, si poznamenal koncept německé básně o válečné bídě v Čechách. Dopis je uložen ve složce [Ch-20].

že tento značně kritický článek byl otištěn v předním českém katolickém časopisu.

Nový svátek připomínal úspěšnou obranu Plzně před vojsky táboritů a sirotků, kteří museli na jaře roku 1434 (8. nebo 9. května) odtáhnout s neporičenou (směrem k Lipanům). Plzeň byla po osmiměsíčním obléhání vyčerpána, moc nechybělo k její porážce. Hned po odchodu husitských vojsk město „vítězství“ oslavilo velkým průvodem kněží a měšťanů ve zbroji. Brzy poté dostala Plzeň od císaře Zikmunda (1368–1437) zlatou bulu, která město osvobodila na řadu let od cel, mýt a královských daní.

Procesí z roku 1434 položilo základ tzv. *Novému svátku*, který byl schválen roku 1448 papežským legátem a kardinálem Juanem Carvajalem (asi 1400 až 1469). *Nový svátek* se slavil od 15. století první neděli po svatém Stanislavovi (7. květen), měl silně protihusitský ráz. Přispíval jak k oslavě historie města, tak k utužení jeho katolicismu.

Oslavy měly dvě části – církevní a světskou. Církevní část obsahovala mši u oltáře, který byl ozdoben městským znakem, součástí byly zvláštní modlitby, zpěvy a žehnání lidu obrovskou svící, kterou arciděkanovi předával purkmistr. Světská část začínala tím, že si měšťanstvo vyvolilo tzv. hejtmána, jehož dům byl po celý svátek slavnostně vyzdoben. Po mši prošlo městem procesí za zpěvu náboženských písní, později i pochodové hudby. V některých letech procházelo jen vnitřním městem, v jiných i okolo plzeňských hradeb.⁶⁷

K všeobecnému přijetí a rozšíření *Nového svátku* napomohlo roku 1467 kázání Hilaria Litoměřického,⁶⁸ který v Plzni na *Nový svátek* tvrdě odsoudil husity a vyjádřil odpor ke králi Jiřímu z Poděbrad. Postupem času se *Nový svátek* stal chloubou ozbrojených uniformovaných plzeňských ostrostřelců. Po roce 1621, kdy se město zbavilo mansfeldské posádky, se oslavy staly ještě okázalejšími (kázání, divadelní hry, písně a elegie, velké procesí, proslovy členů dominikánského, resp. františkánského kláštera a hostů).

I když císař Josef II. (1741–1790) většinu procesí zakázal, slavil se *Nový svátek* dál. Účastnili se jej v plné parádě plzeňští měšťané, přespolní hosté, plzeňské spolky, korporace, cechy a ostrostřelecký sbor. Později se v den svátku konala bohatě navštěvovaná divadelní představení. Svátek byl oblíben u řady Čechů i Němců.⁶⁹

16. Druhý pokus o zřízení řemeslnické školy v Plzni

Na snahy *Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách* reagovali Plzeňané článkem *Z Plzně* [Ku] uveřejněným v *Květech* koncem ledna 1847. Autor textu

⁶⁷ Podrobnější popis průběhu oslav *Nového svátku*, resp. procesního průvodu viz [Bě13], s. 198, též [210], č. 39 z 15. 5., s. 2.

⁶⁸ O Hilariovi a jeho kázání viz kapitola věnovaná Sedláčkovým *Pamětem Plzeňským* ve druhém svazku této monografie.

⁶⁹ O historii plzeňského *Nového svátku* viz [66] a [210], č. 39 z 15. 5., s. 2, č. 41 z 23. 5., s. 1, č. 42 z 27. 5., s. 1–2.

podepsaný jako Kutnohorský projevil radost, že byla založena česká průmyslová škola v Praze a informoval o vkladech a příspěvcích tří bohatých podporovatelů z řad plzeňských vlastenců. Zmínil se též o plzeňském měšťanovi a horním dozorcí Josefu Mikšovi, který hlavní plzeňské škole opět daroval nerosty a různé exempláře motýlů, a tak výrazně rozšířil školní sbírku využívanou při výuce přírodních věd. Zároveň naznačil, že v Plzni existují lidé, kteří aktivitám spojeným s českým školstvím nepřejí. Vyzýval, aby *Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách* vypsala sbírku na podporu českého průmyslového školství. Poukazoval však na to, že existence školy i povolení sbírky je nutno oznámit i v německých novinách, neboť české nejsou na Plzeňsku dobře dostupné. Navrhoval vytištění samostatného provolání, které by se mohlo snadno šířit po všech krajích. Průmyslové školy se staly nutností doby, pokud neměla výroba v našich zemích výrazně zaostávat za západní Evropou.

Obtížnou situace v Plzni a nezájem plzeňských měšťanů o školství pro technicky orientované obory dokládá Smetanův neúspěch roku 1847. Dne 5. března 1847 přednášel pro měšťany a právozářníky o významu průmyslového vzdělávání mládeže, ukazoval jeho nutnost, přednosti a výhody. Na konci přednášky požádal plzeňské měšťany o příspěvky na první českou průmyslovou školu. Právozářníci, bohatí měšťané či hospodářská elita Plzně byla ochotna dát dohromady jen 4 zlaté a pár krejcarů! Tato „almužna“ byla jejich příspěvkem k vlasteneckým a osvětovým snahám.⁷⁰

Smetana byl situací ve městě značně roztrpčen, do svého deníku si o bohatých Plzeňanech napsal tato hořká slova:

Dejte almužničku slepému žebráku – vladkyové plzeňští! Jací jste odjakživa bývali, neteční pro blaho vlasti, sobětliví a odpadlíci, takoví jste podnes a marná každá práce napravití vás. ([Š7], s. 178, též [S11], s. 66)

Josef František Smetana obnovil počátkem listopadu roku 1847 ve spolupráci s Josefem Spudilem bezplatné přednášky, které byly určeny mladým řemeslníkům. Konaly se každou neděli od 13. do 14. hodin, jejich obsahem byla česká populární výuka geometrie, mechaniky, fyziky a technického kreslení. Pro chudé učedníky se podařilo zajistit finance a pomůcky, neboť Josef Spudil spolu s divadelními ochotníky, které vedl, uspořádal úspěšné divadelní představení. Uskutečnilo se 3. října 1847. Bylo hojně navštíveno českými vlastenci, výnos z něho byl určen pro nedělní průmyslovou školu.⁷¹ Na repertoáru byla nejprve německá hra, která prý obecenstvo příliš nezaujala. Po ní následoval Klicperův *Rohovín Čtverrohý*, který byl nadšeně přijat, jak líčí novinová zpráva [77] plzeňského dopisovatele podepsaného zkratkou -r-. V ní můžeme číst tato slova:

Opona vyletí a na prknách si tři bujní hoši wesele počínají, dowádějí, jadrný český hlas se lahodně rozlíhal, smíchu a pochvalného tleskání neustávalo, konec tu a hosté by rádi ještě zůstali sedět. ([77], s. 95)

⁷⁰ Viz [Lho], s. 2, a [Dř], s. 54.

⁷¹ Viz [85], viz též [Sc70].

Zpráva podávala podrobnější informace o některých českých divadelních a kulturních akcích, které se uskutečnily na podzim roku 1847. Její autor se zamýšlel i nad školstvím a osvětou. Stěžoval si, že městu chybí veřejná knihovna, kde by se zájemcům o zlepšení znalosti českého jazyka půjčovaly české knihy, že chybí vzdělávací veřejně přístupné přednášky, na něž byl zvyklý z Prahy. Především však postrádal české školy. V jejich nedostatku viděl důvod, proč měšťanské dcery neumí dobře česky; připomínal, že do české triviální školy chodí většinou jen děti z nižších vrstev, bohatí měšťané posílají své děti do německých škol. Chlapci podle něho na tom byli o něco lépe, neboť mohli navštěvovat české přednášky v nedělní průmyslové škole. Na závěr uvedl:

... Pokrok stane se jen tenkrát, jestli se vážené měšťanstvo záležitostí těchto všímáti bude; jen tak jest se blahodějných výsledků nadíti, jen tou cestou může staroslavná Plzeň jako druhdy zajmouti místo čestné jak we vlasti tak i na poli historickém. Rozuměj mi každý, nemíním jakési třeštění, jistou českou výhradnost a vlasteneckou sápaost; ale moudrou péči o zvelebení naší národnosti. ([77], s. 99)

Od prosazování myšlenky vybudování kvalitní průmyslové školy v Plzni neodradil Smetanu ani neúspěch se sbírkou mezi právověrečníky. Když nešlo prosadit skutečnou samostatnou školu, soustředil se alespoň na osvětu. Dne 27. dubna 1848 nechal otisknout v novinách *Pilsner Anzeiger* oznámení, které zvalo Plzeňany na znovuzahájené pravidelné bezplatné populární nedělní přednášky z české literatury a fyziky a 30. dubna zahájil výuku pro všechny zájemce z řad Plzeňanů. Výuka češtiny, literatury a českých dějin se konala každou neděli od 11. do 12. hodiny ve velkém fyzikálním sálu Filozofického ústavu, odpoledne na ni měly navazovat populární výklady z fyziky doplněné pokusy.⁷² Byl to druhý Smetanův pokus, jak zajistit vzdělání plzeňským řemeslníkům, tovaryšům a učňům. Smetanova aktivita podporovaná úsilím jeho přátel plně zapadala do dobových trendů.

Na podzim roku 1849 vyšel v novinách *Posel ode Mže* krátký nepodepsaný článek nazvaný *Našim řemeslníkům*, který zdůrazňoval nutnost vzdělávání a zdokonalování dělníků a řemeslníků a informoval o existenci speciálních škol pro vzdělávání řemeslníků v cizině. Upozorňoval na úpadek textilní výroby na Plzeňsku a Rokycansku a dával jej do kontrastu s rozkvětem výroby na Liberecku, kde se díky vzdělanějším dělníkům a řemeslníkům mohly zavádět nové stroje a technologie. V závěru článku bylo napsáno:

Školy řemeslnické budau nyní zřizowány; řemeslníci Plzenští! starejte se o to, aby i u Wás zawedeny byly. – Škola takowá je prawý kapitál! ([89], s. 2)

Rychlejšímu rozvoji českého průmyslového školství v Plzni bránil na jedné straně nezáměr řemeslníků a nedostatek financí na straně druhé. Teprve roku 1868 byla při české realce zřízena česká pokračovací škola, která položila základ vzdělávání českých živnostníků. Roku 1880 byla zavedena nedělní a večerní

⁷² Viz Smetanovo *Einladung* [Y-52].

pokračovací škola pro řemeslníky při c. k. české průmyslové škole v Plzni. Tohoto pokroku se Smetana nedožil.

Není vyloučeno, že Smetanův neúspěch v pokusech o založení řemeslnické školy spočíval i v tom, že nerad komunikoval s významnými lidmi, nevyhledával společnost vysoce postavených úředníků, šlechticů, duchovních, politiků apod., kteří by byli schopni vznik školy prosadit. Josef Vojtěch Sedláček byl v těchto směrech obratnější a taktičtější, proto byly jeho projekty úspěšné. Smetana měl rád společnost obyčejných, prostých pracovitých lidí. Jeho vztah k nim vystihují následující slova:

... Nejmilejším prostředím mu byla lidová společnost, řemeslníci a dělníci. Chodil za nimi do jejich středisek, do jejich drobných hospůdek, poseděl s nimi, povzbudil je a pak zase odcházel skromně a nenápadně, nečekaje díky, ačkoliv byl zbožňován celou tehdejší řemeslnickou Plzní. ([273], s. 2)

17. Výuka na Filozofickém ústavu

Josef František Smetana od svého nástupu na Filozofický ústav vyučoval německy fyziku, kterou museli povinně studovat všichni posluchači druhého ročníku Filozofického ústavu. Jednalo se o osm hodin týdně. Naplňoval je nejen teorií, ale i řadou experimentů. Podle zájmu studentů vyučoval ještě nepovinný přírodopis (*Naturgeschichte*), který si od poloviny dvacátých let mohli zapisovat studenti prvního ročníku. Jednalo se obvykle o dvě hodiny týdně zhruba pro sedm až devět desítek studentů, kteří si Smetanovy hodiny s oblibou zapisovali. I v přírodovědě zařazoval do výuky různé pokusy, využíval názorné pomůcky a všemožně se snažil zpestřovat vykládanou látku.

Smetana se od počátku svého pedagogického působení maximálně snažil o promyšlenou, pěkně koncipovanou, dobře připravenou a perfektně provedenou výuku fyziky. Řada studentů se tohoto předmětu obávala, neboť propojoval jejich znalosti matematiky a přírodovědy, vyžadoval zvládnutí teorie i početných úkolů. Smetana se snažil vhodně uspořádat a rozvrhnout vykládanou látku, připravoval nejrůznější pokusy, praktické úlohy apod. V jeho pozůstalosti uložené v [Ch-20] se dochovaly německy psané poznámky k výuce statiky, dynamiky a optiky, dále dva návrhy struktury výuky základů fyziky. Smetana chtěl vyučovat statiku, hydrostatiku, aerostatiku, dynamiku, hydrodynamiku, akustiku, optiku, teplo, elektřinu, magnetismus, základní poznatky o složení látek a základy krystalografie a mineralogie. Není jasné, kdy výše uvedené návrhy sepsal a zda je vytvořil pro své potřeby nebo na výzvu opata či školských úřadů.

Pedagogické práci věnoval Smetana značnou pozornost, jak dokládá například jeho *učitelský zápisník* z roku 1843. Podlouhlý sešitek obsahuje záznamy o 53 studentech fyziky druhého ročníku a 96 studentech přírodovědy prvního ročníku za oba semestry školního roku 1842/1843. Připojeny jsou zápisy o 15 studentech nepovinného českého jazyka za letní semestr stejného akademického roku. Smetana si do svého sešitku poznamenal jméno, věk, místo

narození, bydliště a místo studentova předchozího studia, připojil i informaci o otci. U každého studenta hodnotil, jak tehdy bývalo zvykem, výsledek ústního zkoušení, způsoby jeho práce, píli a pokrok ve studiu. Klasifikace totiž měla být komplexní. Do poznámky vepisoval údaje o opakování ročníku, přestupu z/na jinou školu, osobních problémech studentů atd.⁷³

Smetana byl dobrým a oblíbeným učitelem, byť byl přísný i v nepovinné češtině. Z jeho vlastních statistik prospěchu studentů uvedených v učitelském zápisníku vyplývá, že během prvního semestru prvního ročníku opustilo školu 16 z 96 studentů, 17 bylo hodnoceno známkou *eminens*, 60 *jedničkou* a 3 *dvojkou*. Druhý semestr dokončilo jen 63 studentů, z nichž jen 3 měli známku *eminens*, 51 *jedničku* a 9 *dvojku*. V prvním semestru druhého ročníku z 53 studentů jeden opustil školu, 14 mělo známku *eminens*, 33 *jedničku* a 5 *dvojku*. Druhý semestr dokončilo jen 47 studentů, 11 bylo hodnoceno známkou *eminens*, 30 dostalo *jedničku* a 6 *dvojku*.

Smetanovu pedagogickou práci ukazují také tři „učitelské zápisníky“, které jsou uloženy v *Oddělení rukopisů a starých tisků v Národní knihovně České republiky* v Praze. První, který nese název *Schulkatalog von Studienjahr 1833 des Professors Dr. J. F. Smetana*,⁷⁴ obsahuje základní informace o studentech druhého ročníku Filozofického ústavu a jejich prospěchu ve fyzice za oba semestry (71 studentů) a o studentech prvního ročníku Filozofického ústavu, kteří měli zapsán přírodopis (69 studentů). Zajímavé je, že v tomto školním roce si Smetana ještě nevedl statistiku prospěchu svých studentů. Patrně to bylo dáno tím, že učil teprve krátce. Učitelskému zápisníku chybí klasické záhlaví, které Smetana dělal v pozdějších letech.

Druhý zápisník má tři části, které jsou pojmenovány *II. Philosophischer Jahrgang. Gegenstand Physik. Schuljahr 1844 Professor Dr. F. Jos. Smetana, I. Jahrgang den Philosophie. Gegenstand Naturgeschichte. Schuljahr 1844 a Böhmisches Sprache*.⁷⁵ Zápisník má klasický tvar, obsahuje základní údaje o studentech a jejich klasifikaci za obě pololetí včetně statistiky výsledného hodnocení. Ve druhém ročníku měl Smetana na fyziku 62 žáků (10 zanechalo v průběhu školního roku studium), nejlepší možné hodnocení mělo v prvním semestru 10 studentů, ve druhém semestru jen 6 studentů. Zápis pro první ročník pro přírodopis poskytuje přehled o klasifikaci 71 studentů (32 zanechalo studia v průběhu školního roku), nejlepší hodnocení mělo v prvním semestru pouze 6 studentů, ve druhém jen 4 studenti. O studium českého jazyka byl ve školním roce 1843/1844 větší zájem, proto měl Smetana dvě oddělení po 15, resp. 19 studentech. Klasifikaci vedl jen pro studenty první skupiny tj. studenty druhého ročníku Filozofického ústavu.

⁷³ Sešit je uložen ve složce [Ch-20].

⁷⁴ Zápisník má 19 listů o rozměrech 19 cm × 24 cm; je uložen pod signaturou Teplá MS f48. Je poškozen, neboť mu chybí tři listy před listem č. 11 a osm posledních listů; tyto patrně prázdné listy byly vyříznuty.

⁷⁵ Zápisník má 26 listů o rozměrech 21,5 cm × 27,5 cm; je uložen pod signaturou Teplá MS f49. První část je na stranách 1r až 10r, druhá na stranách 11r až 20r a třetí na stranách 22r až 23v, ostatní stránky jsou prázdné.

Třetí zápisník, který má totožnou strukturu jako předchozí zápisník, nese název *Schul=katalog vom Studienjahre 1845 des Prof. Dr. F. J. Smetana*.⁷⁶ Klasifikace ve fyzice se týkala 41 studentů (5 studentů v průběhu školního roku studia zanechalo), nejlepší hodnocení mělo v prvním semestru 8 studentů, ve druhém semestru 7 studentů. Klasifikace v přírodopise se vztahuje k 76 studentům (32 studentů v průběhu školního roku studia zanechalo), nejlepší hodnocení v prvním semestru měli pouze 4 studenti, ve druhém již 8 studentů. O český jazyk měl zájem opět velký počet studentů. Smetana proto otevřel dvě oddělení. Do prvního se zapsalo 57 studentů z prvního ročníku Filozofického ústavu a do druhého 27 studentů druhého ročníku. Smetana v tomto roce nevedl pro výuku českého jazyka pečlivou dokumentaci hodnocení. Není jasné, zda se mnoho studentů jen zapsalo, ale výuku z různých důvodů neabsolvovalo, nebo o studium češtiny ztratilo zájem.

Výše uvedené informace ze Smetanových učitelských zápisníků jednoznačně dokládají, že Filozofický ústav byl přísnou školou, kterou nedokončilo více než třicet procent zapsaných studentů (v některých letech více než čtyřicet procent zapsaných studentů).

Studenti Smetanu milovali a ctili. Obdivovali jeho široké znalosti, všestranné aktivity a otcovský přístup. Oceňovali jeho láskyplnou snahu naučit je přírodní vědy a češtinu. Vážili si toho, že v nich probudil lásku k vlasti, kultuře, historii, jazyku, vědě, vzdělanosti apod. Svědčí o tom i dojemná poděkování, která složili, krasopisně zapsali a Smetanovi předali, obvykle na konci školního roku nebo u příležitosti jeho svátku.⁷⁷

⁷⁶ Zápisník má 20 listů o rozměrech 19 cm × 25 cm; je uložen pod signaturou Teplá MS f 50. Hodnocení studentů fyziky je na stranách 2r až 7v, přírodopisu na stranách 8v až 18r a českého jazyka na stranách 19r až 20v.

⁷⁷ Poděkování jsou uložena ve složce [Ch-20]. Čtyři jsou bez data, čtyři jsou ze čtyřicátých a šedesátých let. Viz *City děků po ukončeném cvičení v řeči materské vzdávaných Weleučnému Pánu Panu Josefowi Smetanowi od wděčných jeho žáků* (dva nedatované dvojlisty), *Worte des Dankes am Ende der Vorlesungen der Physik dem Herrn Herrn Joseph Smetana ...* (poděkování studentů druhého ročníku Filozofického ústavu z roku 1842, jeden dvojlist), *Citové ke gmeninám Geho Welebnosti Pána Pana Josefa Smetany ... progewenj od wděčných posluchačů filosofie roku prwnjho* (jeden nedatovaný dvojlist), *Wysoce Důstognému Pánu Panu Josefowi Smetanowi* (dva nedatované dvojlisty), *Cyty wděčnosti a lásky posluchačů libomudrctví 1845* (dva dvojlisty), *Slowa truchlého laučenj Pánu Panu Františkowi Josephowi Smetanowi ... neydražšjmu přjteli a učiteli swému pronášená Emanuelem Ferdinandem Bittnerem* (jeden nedatovaný dvojlist), *Vaše blahorodí Slovtúnj pane profesore drahý mǐstře* (jeden dvojlist sepsaný na oslavu Smetanova svátku bývalými žáky a podepsaný devíti studenty všech fakult pražské univerzity 10. března 1860 a třemi studenty vídeňské univerzity 13. března 1860), *K Jmeninám Weleučného Důstojného Pána Pana Josefa Smetany ... od wděčného žáka Wáclawa Kliera r. 1845* (jeden dvojlist). Ve fondu [SJ] je uloženo jedno nedatované poděkování, které obsahuje německou báseň podepsanou G. F. L., německou nepodepsanou báseň a latinskou báseň podepsanou E. H. Viz *Úcta naše Weledůstognému Pánu Panu Josefowi Františkowi Smetanowi doktoru filosofie, profesoru přjrodopisu a fysiky na filosofickém ústawu w Plzni, audu vlastenského Museum, členu společnosti přjrodozpytců a t. d. od wděčných učňů wěnowáno* (4 listy, dokument č. 6474-83/49).

18. Výuka češtiny

Pro studující mládež obou ročníků Filozofického ústavu vedl Smetana opět ve čtvrtek dopoledne nepovinné hodiny českého jazyka a literatury. Výuka probíhala od 11. do 12. hodiny, přednášky byly zahájeny 10. října 1847.⁷⁸

Smetana používal pro výuku češtiny u Čechů gramatiku Václava Hanky nazvanou *Grammatika, čili Mluvnice Českého Gazyka podlé Dobrowského*⁷⁹ a nejrůznější české knihy, pro výuku Němců proslavenou a velmi oblíbenou učebnicí *Ausführliches, theoretisch-praktisches Lehrbuch der böhmischen Sprache für Deutsche*,⁸⁰ kterou napsal Tomáš Akvin Burian, profesor českého jazyka na vojenské akademii v Novém Vídeňském Městě.⁸¹

19. Zájem o antickou literaturu

Hluboký Smetanův zájem o antickou historii a literaturu dokládá jeho rukopis nesoucí název *Annotationes ad lectiones de operibus litteraliis et alia*,⁸² který obsahuje výpisky patrně k výuce literatury a klasických jazyků, rozbor literárních děl a typické ukázky základních žánrů. Německý text je napsán novogotickou kurzívou kvalitním černým inkoustem a má formu deníkových záznamů. Citace z klasiků jsou psány latinsky latinkou nebo řecky alfabetou. Z patrně původně rozsáhlého rukopisu se dochovalo jen torzo – třetí sešit (96 stran), čtvrtý sešit (64 stran) a dvanáctý sešit (104 stran). Podle vepsaných dat je patrné, že třetí sešit vznikl v roce 1836 (snad od ledna do července), čtvrtý v letech 1833 až 1838 a dvanáctý od listopadu 1843 do května 1844. Dnes lze jen spekulovat, proč Smetana tuto pomůcku vytvářel. Není jasné, zda se připravoval na výuku v humanitních třídách gymnázia, zda chtěl vydat čítanku nebo zda si jen z vlastního zájmu rozšiřoval znalosti klasické literatury. Vzhledem k deníkové formě zápisů se třetí možnost jeví jako nejpravděpodobnější.

20. Návštěvy přátel a prázdninové cesty

Smetana rád využíval prázdninového času k návštěvám přátel, a při nich se účastnil společenského života. Pravidelně se vídal s Janem Jindřichem

⁷⁸ Viz [85] a [Sc70]. Viz též koncept Smetanova dopisu z 28. října 1847 adresovaný neznámému příteli, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5927 83/15, *Smetanův zápisník od roku 1847*, s. 9. Smetana se v něm zmiňuje o nejdůležitějších kulturních a vzdělávacích událostech v Plzni od poloviny léta do října roku 1847 (návštěvy arciknížat v Plzni, pravidelné vydávání německých novin *Pilsner Anzeiger*, výuka češtiny apod.).

⁷⁹ *Grammatika, čili Mluvnice Českého Gazyka podlé Dobrowského. Djlem skrácena, djlem rozmnožena od Wáclawa Hanky*, Tiskem Jana Host. Pospjssila, W Praze, 1831, xxvi+287 stran. Další vydání 1835.

⁸⁰ J. H. Pospissil, Prag und Königsgratz, 1839, 500+6 stran, další vydání 1843, 1850.

⁸¹ Viz Smetanův dopis Burianovi z 22. května 1840 a Burianův dopis Smetanovi z konce května 1840. Oba dopisy jsou citovány v knize [Čn].

⁸² Rukopis je uložen v *Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky* v Praze, signatura Teplá MS f47. Má rozměry 27 cm × 21,5 cm.

Markem, spolužáky Karlem Aloisem Vinařickým a Filipem Čermákem, rovněž tak s Josefem Myslimírem Ludvíkem.

Jan Jindřich Marek, obrozenecký kněz a spisovatel, byl známý též pod literárním pseudonymem Jan z Hvězdy. V letech 1814 až 1821 studoval na gymnáziu a Filozofickém ústavu v Plzni, kde byl oblíbeným Sedláčkovým žákem. Ve studiu pokračoval na pražské univerzitě, později se stal knězem. Od roku 1826 působil v Horním Stupnu, Kralovicích, Plasích, Kozojedech a opět v Kralovicích. Je autorem oslavného dvoulistu *Slowa vlastenců plzeňských k slavnosti připnutj zlaté čestné medaille geho důstognosti pánu panu Josefowi Wogtěchowi Sedláčkowi ... roku 1835* [Mk3], jednoho ze Sedláčkových nekrologů [Mk4] a *Elegie při prwnjm nawštjwenj hrobu Sedláčkowa* [Mk5]. Jeho verše *Česká píseň* zhudebnil Bedřich Smetana.

Karel Alois Vinařický, kněz, básník, spisovatel, překladatel a filantrop, studoval od roku 1818 na pražské univerzitě filozofii, kde byl výrazně ovlivněn Bernardem Bolzanem. Roku 1828 se podílel na založení *Časopisu pro katolické duchowenstwo*. Od roku 1833 byl farářem ve vsi Kovář. Roku 1848 se zapojil do revolučního dění, dokonce byl zvolen do *Říšského sněmu*. Od roku 1859 byl kanovníkem *Vyšehradské kapituly*. Je autorem oblíbených dětských říkadel a básní, z nichž mnohé byly zhudebněny a následně zlidověly (*Ivánku náš, copak děláš, Tluče bubeníček, tluče na buben*).

Filip Čermák Tuchoměřický (1798–1877) studoval na pražské univerzitě, kde byl silně ovlivněn Josefem Jungmannem. Roku 1825 byl vysvěcen na kněze, krátce byl kaplanem v Medonosích a pak řadu let působil v Liběchově. Byl aktivním členem vlasteneckých komunit, velký finanční obnos věnoval spolku *Svatobor*, který podporoval české spisovatele, přispěl i na stavbu Jungmannova pomníku v Praze. Je autorem textu *O pěstování vína v Čechách*.

Smetana rád jezdil i do Prahy, do vlastenecké společnosti pražských přátel a kolegů, s nimiž probíral nejrůznější události a záležitosti. Chodil i do pražských ryze českých hospůdek, do salonů pražských vlastenců, do divadla, do univerzitní knihovny nebo muzea.

Když byla 31. ledna 1846 slavnostně otevírána pražská *Měšťanská beseda*, byl mezi pozvanými vzácnými hosty. Jeho podpis se dochoval na památní listině, která je reprodukována v Toužimského knize *Na úsvitě nové doby* [Tou].

21. Rukopisy, Sedláček a Smetana

Smetana se jako všestranný vzdělanec zajímal i o čtyři slavné rukopisy, o *Rukopis královédvorský*, *Rukopis zelenohorský*, *Píseň vyšehradskou* a *Milostnou píseň krále Václava*.

Připomeňme nejprve zásadní historické souvislosti. *Píseň vyšehradskou* objevil roku 1816 Josef Linda, *Rukopis královédvorský* našel o rok později Václav Hanka ve věži děkanského kostela sv. Jana Křtitele ve Dvoře Králové nad Labem. *Rukopis zelenohorský* (též *Libušin soud*) byl za nejasných okolností

objeven roku 1818 na Zelené Hoře u Nepomuku a anonymně zaslán Františku Antonínu hraběti Libštejnskému z Kolovrat, nejvyššímu purkrabímu *Českého království*, jako dar pro *Wlastenské museum*. Další rukopis, *Milostnou píseň krále Václava*, našel roku 1819 Jan Nepomuk Václav Zimmermann, skriptor univerzitní knihovny, a v dubnu 1819 ji poslal hraběti Libštejnskému z Kolovrat.

Rukopis královédvorský byl vydán tiskem roku 1819 zásluhou Václava Hanky a Václava Aloise Svobody (1791–1849), českého básníka a překladatele. Původní text byl doplněn novočeským a německým překladem.⁸³ *Rukopis zelenohorský* byl poprvé vydán v Polsku zásluhou Antonína Jana Jungmanna, v Čechách vyšel roku 1822 v časopisu *Krok* díky aktivitě bratrů Jungmannových. K textu byl připojen novočeský překlad a četné vysvětlivky. *Milostná píseň krále Václava* byla poprvé publikována Václavem Hankou roku 1823 v jednom ze svazků nazvaných *Starobylá Skladanie. Památka XII–XV. století. Djl opozděný* (s. 221–223). *Píseň vyšehradskou* poprvé vydal Václav Hanka roku 1817 v prvním svazku nazvaném *Starobylá Skládanie. Památka XIII. a XIV. věku z neyuzác-něgssjch rukopisów ... Djl prwnj* (s. 200–201). Roku 1818 ji Josef Dobrovský zařadil jako ukázkou ve svém díle *Geschichte der Böhmischen Sprache und ältern Literatur*, roku 1829 vyšla společně s *Rukopisem královédvorským* a *Rukopisem zelenohorským*.

Nalezení čtyř starých rukopisů spadalo do období, kdy se čeští vlastenci snažili dokázat, že čeština má dlouhou a svébytnou historii, že se plně vyrovná ostatním jazykům, zejména němčině. Chyběly jim však staré hrdinské eposy, epické básně nebo básně milostné. Nález rukopisů s nadšením uvítali, byť někteří pociťovali jisté rozpaky pramenící z toho, že během tak krátké doby byly objeveny hned čtyři důležité literární památky.

Jako první byla zpochybněna pravost *Rukopisu zelenohorského*, který měl být sepsán už v 9. nebo 10. století. Josef Dobrovský jej velmi brzy prohlásil za falzifikát, veřejně však proti němu vystoupil až roku 1824. Ve stejném roce označil za podvrh též *Píseň vyšehradskou*.⁸⁴ Dobrovského negativní stanovisko týkající se pravosti objevených textů odstartovalo „spor o rukopisy“. Dobrovského značná autorita patrně způsobila, že se intenzivně rozhořel až po jeho smrti. Na obranu rukopisů se postavila mladá generace obrozenců – Václav Alois Svoboda, Josef Jungmann, Pavel Josef Šafařík, František Palacký a další.

Palacký a Šafařík roku 1840 odmítli Dobrovského názory ve svém rozsáhlém spisu *Die ältesten Denkmäler der Böhmischen Sprache: Libuša's Gericht, Evangelium Johannis, der Leitmeritzer Stiftungsbrief, Glossen der Mater Ver-*

⁸³ *Rukopis Královédvorský. Sebránj lyricko-epických Národnjch Zpěwů, wěrně w půwodnjm starém gazyku, též w obnoweném pro snadnějšj wyrozuměnj, s připogenjm německého přeloženj*, B. Haze a J. Kraus, Praha, 1819, 119 stran.

Václav Hanka v letech 1819 až 1861 opakovaně vydával *Rukopis královédvorský* i *Rukopis zelenohorský*, a to na své náklady nebo na náklady pražských knihtiskařů.

⁸⁴ Viz J. Dobrovský: *Literarischer Betrug*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 15(1824), č. 46 z 6. 4., s. 260.

borum.⁸⁵ Informovali též o chemickém a mikroskopickém zkoumání rukopisů, které roku 1840 provedl na Palackého podnět August Carl Joseph Corda (1809–1849), botanik, paleontolog a zručný ilustrátor vědeckých textů. Na nějaký čas se o pravosti rukopisů přestalo diskutovat.

O rukopisy se začali zajímat i zahraniční slavisté. Mohli se s nimi seznámit díky překladům do různých slovanských jazyků, do němčiny, angličtiny, francouzštiny a italštiny.

Slovinský jazykovědec a slavista Jernej Kopitar označil oba rukopisy za falza již roku 1829. Jeho názor zůstal v Čechách bez odezvy, neboť byl žákem Dobrovského, jehož závěr o nepravosti *Rukopisu zelenohorského* nebyl přijat. O tři roky později prohlásil Juraj Palkovič, slovenský spisovatel, buditel a vydavatel, *Rukopis zelenohorský* za padělek. Česká vlastenecká společnost naopak nadšeně přivítala zájem Johanna Wolfganga von Goetha, který se s překladem *Rukopisu královédvorského* seznámil již roku 1822 a byl jím zaujat z hlediska poetiky. Neřešil však otázku jeho pravosti.

Ve druhé polovině padesátých let 19. století se na rukopisy podrobněji podívali němečtí jazykovědci, historici, vzdělanci a intelektuálové – například Karel Marx (1856), Julius Feifalik (1858) a Max Büdinger (1859).⁸⁶ Poukázali na historické chyby některých pasáží, podivnou orientaci pouze na slovanské prostředí bez jakéhokoli vztahu k německým dějinným souvislostem a připojili jazykové argumenty. Rukopisy prohlásili za falza. Kritické hlasy se však ozvaly i z české společnosti, k pravosti rukopisů se negativně stavěli například Václav Bolemír Nebeský (1853) a Jan Křtitel Erazim Vocel (1854).⁸⁷

Většina českých vlastenců o pravosti rukopisů nepochybovala. Velký skandál vyvolal anonymní článek otištěný v pražském časopisu *Tagesbote aus Böhmen*,⁸⁸ v němž byl Hanka nařčen z falzifikátorství. Hanka obratem zažaloval redaktora časopisu a soudní spor vyhrál.

Česká vlastenecká společnost nelibě nesla zpochybňování pravosti rukopisů, chápala je jako útok na český národ. Pravost rukopisů byla považována za dostatečně prokázanou, rukopisy se brzy dostaly i do učebnic. Teprve konec sedmdesátých let 19. století přinesl nové pochybnosti, které v osmdesátých letech přerostly v nelítostný rukopisný boj mnohdy přenesený do osobní roviny.⁸⁹

⁸⁵ Kronberger, Praha, 1840, 233 stran.

⁸⁶ Karl Heinrich Marx (1818–1883), německý filozof, byl publicistou a kritikem hospodářského a společenského vývoje. Zajímal se i o historii a přírodní vědy. Je autorem rozsáhlého ekonomického díla *Kapitál* a spoluautorem (s Friedrichem Engelsem) *Komunistického manifestu* (1848).

Julius Feifalik (1833–1862), německý literární historik, pocházel ze Znojma. Věnoval se české středověké literatuře, zajímal se i o národopis jižní Moravy. Publikoval německy i česky. Max Büdinger (1828–1902) byl profesorem historie na vídeňské univerzitě.

⁸⁷ V. B. Nebeský: *Kralodvorský rukopis. Příspěvek k české literární historii*, Praha, 1853, 193 stran.

⁸⁸ Jeho autorem byl Anton Zeidler, knihovník univerzitní knihovny.

⁸⁹ O zkoumání pravosti rukopisů byla napsána rozsáhlá literatura. Stručně, jasně a pře-

Josef Vojtěch Sedláček se jako český vlastenec a buditel o rukopisy zajímal. Již krátce po jejich objevu o nich korespondoval s Hankou, Dobrovským a Palkovičem. Měl patrně vážné pochybnosti o jejich pravosti, snad mu již jejich podivné objevy připadaly podezřelé. Dobrovského odborných názorů i jeho vědeckých výsledků si vážil, Dobrovský byl pro něho autoritou. Navíc znal dobře Lindu i Hanku. Přestože vítal a oslavoval každý úspěch v českém vlasteneckém světě a skládal při mnoha příležitostech oslavné ódy, nevěnoval rukopisům ani jedinou ódu, ani jediný článek. Zdá se to velmi výmluvné.

Není jasné, čím nebo kým byl k zájmu o rukopisy přiveden Josef František Smetana. Někdy ve druhé polovině čtyřicátých let nebo na počátku padesátých let 19. století sepsal *Výklad Královédvorského rukopisu*, který patrně nikdy nevyšel tiskem. Dochoval se pouze v rukopisné podobě v *Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky v Praze*.⁹⁰

V rukopise Smetana nastínil vývoj nejstaršího českého písemnictví. Jen stručně se zmínil o *Rukopisu zelenohorském*, latinské *Kosmově kronice české, Písni vyšehradské, Legendě o svatém Prokopu a Alexandreidě* (s. 1r–1v). Hlavní část rukopisu (s. 1v až 4r) věnoval *Rukopisu královédvorskému*. Krátce zmínil historii jeho objevu, pak se věnoval časovému zařazení díla a následně provedl obsahový rozbor jednotlivých částí rukopisu. K otázce pravosti či nepravosti se nevyjádřil. Z formulací lze však usoudit, že pravost tohoto textu nezpochybňoval. Na závěr textu vyjádřil radost, že rukopis byl přeložen do mnoha jazyků a je tak dostupný i cizojazyčným čtenářům. Jako jeden z překladů zmínil překlad do ruštiny z roku 1846. Na závěr napsal:

Nyní chystá Hanka tuto polyglotu vydati. (s. 4r)

Smetana sice zmínil překlady do různých jazyků, datoval však pouze ruský. Doplňme pro úplnost, že Václav Hanka vydal roku 1835 *Rukopis královédvorský* s překladem do polštiny a krajinštiny a roku 1843 novou, obohacenou verzi s překladem do polštiny, ukrajinštiny, illyrštiny, krajinštiny, hornolužičtiny, němčiny a angličtiny.⁹¹ Roku 1852 vydal třísvazkovou rozsáhlou knihu *Polyglotta Královédvorského rukopisu*.⁹² Je tedy zřejmé, že Smetana musel svoji studii o *Rukopisu královédvorském* sepsat někdy v období 1846 až 1852.

---

hledně je problematika zpracovaná např. v hesle *Spory o Rukopisy*, které je dostupné na adrese https://cs.wikipedia.org/wiki/Spory_o_Rukopisy [25.11.2022].

⁹⁰ Rukopis tvoří 4 listy o rozměrech 22 cm × 17,5 cm, signatura Teplá MS A 68.

⁹¹ V. Hanka: *Rukopis Královédvorský a jiné výtečnější národní zpěvoprávní básně, věrně v původním starém jazyku, též v obnoveném pro snadnější vyrozumění, s připojením ukázek polského a krainského přeložení*, Praha, 1835, x+132 stran.

V. Hanka: *Rukopis Královédvorský a jiné výtečnější národní zpěvoprávní básně. Slovní i věrně v původním starém jazyku, s připojením polského, južnoruského, illyrského, krainského, hornolužického, německého i anglického přeložení*, 4. vydání, Praha, 1843, xii+316 stran.

⁹² Praha, 1852, 794 stran. Vydání obsahovalo text rukopisu v původním i moderním českém přepisu, překlady do ruštiny, srbštiny, illyrštiny, polštiny, hornolužičtiny, italštiny, angličtiny a němčiny a ukázky v dolnolužičtině, maloruštině, krajinštině, francouzštině a bulharštině.

Není jasné, proč Smetana tento text sepsal. Neobsahuje totiž nic nového, spíše se jedná o přehledné shrnutí dříve známých faktů. Snad si Smetana vypracoval podrobnější podklad pro výuku české literatury pro nepovinné hodiny českého jazyka. Téma rukopisů mohlo být pro studenty atraktivní. Nelze ani vyloučit, že Smetana připravoval nějaký popularizační článek.

Smetana patřil mezi Hankovy přátele, na Plzeňsku šířil jeho dílo mezi svými studenty a vlastenci. V jeho zápisníku z roku 1861 můžeme najít poslední souvislý záznam, který dokládá, že byl přesvědčen o pravosti rukopisů:

Dnes, 15. ledna, byl pohřeb Václava Hanky jemuž hanebným podezříváním nálezu Rukopisu Královodvorského, od najaté od Bachovy vlády roty zákeřníku německých ... – poslední leta života zhořčena a věk – 69 let – zkrácen jest. Pohřeb jeho byl slávy v Praze téměř nevidané pohřben na Vyšehradě – a po všech městech českých konány za něho slavné requiem – v Plzni 22. ledna.⁹³

Vášnivé spory o pravost rukopisů, které se rozhořely v sedmdesátých a osmdesátých letech, již Smetana nezažil.

22. Články s církevní tematikou

Ve srovnání s většinou kolegů premonstrátů Smetana nesepisoval (až na několik výjimek) texty s náboženskou tematikou (kázání, teologické úvahy, modlitby, životopisy svatých, papežů, opatů apod.). Tato problematika mu byla patrně vzdálená, dával přednost aktivitám vzdělávacím ve fyzice, astronomii, dějinách, českém jazyce a literatuře.

Roku 1845 publikoval v *Časopisu pro katolické duchovenstvo* jedenáctistránkový článek *Krátká zpráva o počátku a osudu biskupství Litomyšlského* [Y-36], který sepsal podle rukopisu tepelského kanovníka pátera Roberta Köppla, faráře ve Stodu.⁹⁴ Vylíčil v něm vznik premonstrátských klášterů na pražském Strahově a v Litomyšli. Podrobně se věnoval historii litomyšlského kláštera na „Hoře Olivetské“, který byl založen roku 1145 z iniciativy olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka (asi 1083 až 1150) za finanční a politické podpory knížete Vladislava II. (asi 1110 až 1174) a jeho manželky Gertrudy (asi 1118 až 1150). Klášter se výrazně zasloužil o rozvoj města. Roku 1344 byl oficiálně zrušen a na jeho místě vzniklo biskupství, které založil císař Karel IV.

Smetana vypočetl první opaty kláštera, přiblížil jejich aktivity a ocitoval delší pasáže z latinsky psané nadační listiny. Následně pojednal o povýšení Litomyšle na biskupství, o utvoření a majetku nové diecéze, o prvních biskupech

⁹³ Viz *Zápisky z roku 1861* uložené ve fondu [SJ], dokument č. 5930-83/18, s. 4.

⁹⁴ Jednalo se o Roberta Köppla (1796–1878), člena premonstrátského řádu příslušného do tepelského kláštera, vysvěceného roku 1819, který působil jako farář ve Stodu. O Köpplovi viz [Pod2], s. 2092.

Není jasné, proč Robert Köppl nevydal práci o historii premonstrátského kláštera a biskupství v Litomyšli sám. Nepodařilo se zjistit, jaký byl Smetanův podíl na publikovaném článku a jak vypadal původní, v článku zmíněný rukopis.

a jejich vztahu k premonstrátskému litomyšlskému klášteru. Neopominul zmínit vývoj biskupství v obtížných časech husitských bojů, které znamenaly jak zkázu budov bývalého premonstrátského kláštera, tak výrazné oslabení biskupství. V závěru stručně načrtl historii biskupství ve druhé polovině 15. a první polovině 16. století. Článek zakončil informací, že teprve roku 1660 bylo litomyšlské biskupství řádně obnoveno, následně pak přeloženo do Hradce Králové.

Smetana jako tepelský premonstrát nabídl čtenáři stručnou a relativně čtivou historii litomyšlského biskupství, které bylo kolonizačními úspěchy těsně spjato s tanním premonstrátským klášterem.

Připomeňme, že po ukončení husitských válek připadla Litomyšl rodu Kostků z Postupic, který biskupské sídlo přestavěl na hrad. V 15. a 16. století sídlila v objektu bývalého kláštera tiskárna. Později město získal rod Pernštejnů, který nechal hrad přebudovat na renesanční zámek. Zde od roku 1640 sídlila slavná piaristická kolej a ve Smetanově době proslulý Filozofický ústav.

O rok později, tj. v roce 1846 publikoval Smetana ve stejném časopisu překlad [Y-42] latinské vánoční písně, kterou zpívali františkáni v Betlémě v kapli Narození Páně s věřícími poutníky za svitu hořících svící.⁹⁵ Text písně vzletnými slovy oslavuje Kristovo narození.

Zdá se pravděpodobné, že se Smetana církevní tematikou zaobíral na přání (resp. na příkaz) opata Heinla, který stál v čele kláštera od roku 1843. Zvolil si historické téma, neboť mu dějiny byly blízké, resp. překlad vánoční písně. V dalším období se k církevní problematice již nevrátil.

---

⁹⁵ Chrám Narození Páně v Betlémě stojí nad jeskyní, kde se měl narodit Ježíš Kristus. Tato bazilika je nejdéle nepřetržitě užívaným křesťanským kostelem na světě.